

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra Elektronické kultury a sémiotiky

Bc. Tereza Andělová

**Krize veřejného prostoru
a pokusy o jeho revitalizaci**

Diplomová práce

Vedoucí práce: **prof. PhDr. Miroslav Marcelli, CSc.**

Praha 2016

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

.....

Bc. Tereza Andělová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala prof. PhDr. Miroslavu Marcellimu, CSc. za trpělivost, odborné rady a inspirativní připomínky v průběhu vytváření této práce. Díky patří i mým rodičům, kteří mě během celého vysokoškolského studia podporovali.

Obsah

1. Úvod	1
2. Město jako změť znaků a významů	3
2.1 Antropologický přístup.....	4
2.2 Nastínění sémiotického pohledu.....	6
2.3 Několik pohledů na město	7
2.3.1 Roland Barthes	8
2.3.2 Michel de Certeau	9
2.3.3 Marc Augé	11
2.3.4 Zygmunt Bauman.....	13
2.3.5 Kevin Lynch.....	14
3. Pojem veřejného prostoru	17
3.1 Základní definice.....	17
3.2 Přístupy k veřejnému prostoru v ČR.....	18
3.3 Veřejný prostor a jeho krize pohledem filosofie	21
3.3.1 Hannah Arendt - Veřejný prostor jako sféra společného.....	21
3.3.2 Jürgen Habermas a strukturální přeměna veřejnosti	24
3.3.3 Richard Sennett a kritika rozpadu veřejné sféry	28
4. Hodnoty a charakteristika veřejného prostoru.....	31
4.1 Otevřenost.....	31
4.2 Postava cizince.....	32
4.3 Blazeovanost	34
4.4 Vnitřní a vnější regulace.....	35
4.5 Privatizace.....	37
4.6 Čas, prostor a globalizace.....	40
5. Kvalita veřejného prostoru.....	43
5.1 Koncept živých měst	44
5.2 Identita a prostor	47
5.3 Virtuální prostor	50
5.5 Dohled	53
6. Revitalizace aneb jak dosáhnout změny	56
6.1 Občanský aktivismus	57
6.1.1 Kulturní sabotérství.....	61

6.1.2 Obsazování ulic.....	62
6.1.3 Spanilé jízdy.....	62
7. Závěr	64
8. Použitá literatura a zdroje.....	66
8.1 Knihy a odborné články	66
8.2 Akademické práce.....	68
8.3 Internetové zdroje.....	68

Abstrakt

Práce s názvem *Krize veřejného prostoru a pokusy o jeho revitalizaci* se pokouší analyzovat veřejný prostor z pohledu urbánní antropologie a sociologie a přiblížit roli sémiotiky v této problematice. Tematizuje krizi veřejného prostoru, snaží se odhalit její příčiny a nastínit možná řešení. Vymezuje se proti modernistickým konceptům města, které odhlížely od lidského aspektu, a naopak se soustředí na každodenní život člověka v městském prostředí. Poukazuje na nutnost prolínání nejrůznějších oborů, které se zabývají problematikou veřejného prostoru, a přístupu k městu jako celku. Všímá si oboustranného vztahu prostoru a člověka; utváření identity jedince a charakteru společnosti na základě prostředí, které ho obklopuje a zároveň možnost každého spolupodílet se na změnách nejen svého okolí, ale i vzorců myšlení a vnímání.

Práce se nejprve věnuje problematice definice veřejného prostoru, představuje zásadní teoretická díla zabývající se jeho vznikem a krizí, následně detailně popisuje charakteristiku města a rozebírá požadavky kladené na kvalitní prostory, všímá si také ohrožujících tendencí. V rámci snahy o revitalizaci poukazuje na zásadní směry občanského či uměleckého aktivismu, i současné snahy institucí po zkvalitnění městského prostředí.

Klíčová slova

veřejný prostor, krize veřejného prostoru, urbánní sémiotika, urbánní antropologie, analýza městského prostoru, revitalizace města

Abstract

The thesis called *Crisis of public space and the attempts for its revitalisation* is trying to analyse public space from the perspective of urban anthropology and sociology and it introduces the role of semiotics in this issue. It presents the crisis of public space and tries to uncover the causes and possible solutions. It opposes the modernistic concepts of the city which looked away from the human aspect and focuses on everyday life of people in urban space. The thesis adverts to the necessity of blending various fields which deal with the issue of public space and perceiving the city as a whole. It takes notice of the mutual relationship of space and people, of creating individual's identity and character of the society based on the environment which surrounds it and at the same time the possibility for everyone to participate in changing their surroundings, mind patterns and perception.

At first, this thesis addresses the issue of the definition of public space, presents the fundamental theoretical publications dealing with its origin and crisis. Then it in detail describes the characteristics of the city, analyses the demand for good-quality space and takes notice of the tendencies that threaten public space. In terms of the attempts to revitalize public space, this thesis points out the essential civic and artistic areas of activism and the today's institutions' attempts to improve the quality of urban space.

Keywords

public space, crisis of public space, urban semiotics, urban anthropology, urban space analysis, urban revitalization

1. Úvod

Tato práce s názvem *Krise veřejného prostoru a pokusy o jeho revitalizaci* se pokusí odpovědět na otázku, jaké jsou příčiny krize veřejného prostoru, zda čelíme jeho zániku nebo jen potřebě redefinice. Půjde o jakousi analýzu především z pohledu urbánní antropologie a sociologie, ale i dalších oborů. Práce je strukturovaná tak, aby zahrнула veřejný prostor v celé jeho šíři – od vymezení toho, co jím vůbec rozumíme, po jeho charakteristiku, ohrožení, ale i otázku kvality a revitalizace. To vše s důrazem na vzájemné ovlivňování prostoru a člověka, který se v něm pohybuje – neboli, vycházíme zde z názoru, že naše identita není odlučitelná od místa, ve kterém žijeme. Veřejný prostor nesouvisí jen s tím, kým se my jako jedinci cítíme být, ale odráží celý stav a hodnoty dané společnosti.

Ještě před samotnou tematizací veřejného prostoru se zaměříme na město. Budeme na něj pohlížet jako na výtvar kultury plný významů a symbolů; jako na odraz určité společensko-historické epochy. Městské prostředí nás bude zajímat z pohledu jedince, který se v něm každodenně pohybuje. Tento přístup uplatňují představitelé urbánní antropologie a sociologie. Stanoviska některých stěžejních autorů (R. Barthes, M. de Certeau, M. Augé aj.) vysvětlíme blíže a s jejich pomocí si ukážeme, jak rozličně lze městský prostor vnímat a jak mnohovrstevnaté významy nabízí. Už v této části práce narazíme na problematiku veřejného prostoru, která k městu neodmyslitelně patří. Pokusíme se zasadit jednotlivé problémy do širšího kontextu a poukázat na provázanost podoby města s charakterem společnosti.

Při samotném zkoumání veřejného prostoru začneme představením různých přístupů k této problematice a detailněji se zastavíme u tzv. interpretativního hlediska, které uplatňuje český sociolog Pavel Pospěch. To chápe veřejný prostor jako jakýsi soubor sdílených reprezentací a významů, které společnost vytváří a uznává. Při zkoumání vzniku veřejného prostoru, jeho definice a úpadku vyjdeme z děl filosofů Hanny Arendt a Jürgena Habermase a sociologa Richarda Sennetta. U těchto autorů najdeme nejen odpovědi na otázku, co to vůbec je veřejný prostor a jak vznikl, ale také proč dochází k jeho úpadku.

Následně se budeme zabývat otázkami charakteristiky veřejného prostoru, tím, co z něj dělá jedinečnou a nepostradatelnou součást demokratické společnosti. Pro člověka žijícího ve městě je typické, že vnímá své okolí jako samozřejmost. Nezamýšlí se nad

pravidly, kterými se jeho chování řídí, protože jsou pro něj zautomatizované. Právě nedostatečná pozornost vůči našemu okolí ale může vést k tomu, že si ani nevšimneme jeho snižující se kvality nebo přílišného, mnohdy až zbytečného dohledu. Tento způsob vnímání označuje odborná literatura jako blazeovanost. Usnadňuje nám každodenní život ve městě, v rámci něhož se setkáváme s cizinci a kde nám potenciálně může hrozit neustálé nebezpečí. Tomuto riziku předcházíme pomocí četných forem vnitřní a vnější regulace, u kterých se také zastavíme. Dotkneme se i vztahu času a prostoru neboli tempu/rytmu města, které je závislé na dané době a stavu společnosti.

Další kapitola bude věnovaná veřejnému prostoru z hlediska kvality, a to v pozitivním i negativním slova smyslu. Ozřejmíme si, co to znamená krize veřejného prostoru, kdy a proč se o ní začalo mluvit a pokusíme se najít její příčiny. Zároveň se podíváme na to, jak se lze úpadku veřejného bránit a jak vypadají kvalitní revitalizované prostory. Otázku kvality rozebereme především z pohledu dánského architekta a urbanisty Jana Gehla. Ten se teoreticky i prakticky snaží prosadit, aby města byla uzpůsobená lidem. Detailně mapuje chování a potřeby občanů, vychází z biologické přirozenosti člověka a stanovuje pravidla, kterými by se městské plánování mělo řídit. Vysvětlíme, proč je kvalitní prostor tak důležitý a do jaké míry se podílí na utváření charakteru nejen nás samých, ale i celé společnosti. V rámci pojetí identity vyjdeme z koncepce tekuté modernity Zygmunta Baumana, který si kromě charakteru společnosti všímá i změny jejího vztahu k veřejnému. V rámci ohrožení veřejného prostoru se často mluví o riziku nahrazení fyzického virtuálním, proto se zastavíme i otázky, zda skutečně hrozí jeho zánik. S tímto problémem pracuje například William J. Mitchell, ze kterého budeme vycházet.

Kromě institucionálních zásahů do veřejného prostoru se v souvislosti s pojmem veřejného zastavíme i u otázky angažované občanské společnosti a jejího vlivu na pokusy o revitalizaci veřejných prostorů. Rovněž poukážeme na to, jak je důležité, aby i městské instituce zahrnovaly do svého plánování a otázek místního rozvoje požadavky občanů.

2. Město jako změť znaků a významů

Chceme-li se zabývat veřejným prostorem, je nejprve zapotřebí vymezit jeho širší základnu – město. V této kapitole si definujeme, co vůbec městským prostorem rozumíme, představíme se antropologický a sémiotický přístup k městu jakožto směry, které se soustředí na subjektivní hledisko a každodenní zkušenost člověka v městském prostředí. Podnikneme také menší exkurz do teorií nejvýznamnějších sémiotiků, antropologů a sociologů. Na příkladu jimi stanovených pojmů si ukážeme různé způsoby pohledu na město.

Veřejný prostor je bezpodmínečně svázaný s městským prostředím. To od nepaměti fascinovalo řadu myslitelů a umělců. Někteří se mu obdivovali, jiní se proti němu snažili vymezit. Ať tak či onak, tematika města byla ve filosofii vždy přítomná a ovlivňovala ji. Otázka po jeho významu ani v současnosti neklesá, ale naopak roste. Nejen že většina populace žije ve městech (odborná literatura uvádí, že jde až o 90 % lidí), ale urbánní problematikou se zabývá celá řada oborů – od architektury, urbanismu, sociologii, antropologii až po sémiotiku či ekologii. Výčet by mohl být mnohem delší, můžeme například zkoumat obraz města v dějinách výtvarného umění či literatury, z hlediska politologického apod. Už tento fakt svědčí o mnohovýznamovosti pojmu město. Co všechno se pod ním ukrývá? Pro názornost uveďme alespoň jednu definici, která dokládá, že jde o souhrn nejrůznorodějších aspektů: „Město je komplexem časových vrstev paměti, řetězce generací jeho obyvatel, paměti zhmotněné v architektuře, v sochařství, v malířství, v úpravách prostoru apod. Zároveň však představuje komplex obrazů, které existovaly a existují v etnických, generačních, sociálních, názorových a dalších modifikacích.“¹

Městský prostor se pro nás stal samozřejmostí, většinou si ani neuvědomujeme jeho složitost a komplikovanost. Pasivně jím proplouváme, přijali jsme za své zautomatizované chování, abychom ve změti dojmů a vzruchů dokázali fungovat. Prostředí, ve kterém žijeme, si ale zasluhuje mnohem víc pozornosti. Je místem vzpomínek, setkávání lidí, ovlivňuje jejich náladu, charakter činností i tempo života. Podoba daného města ovlivňuje rozvoj, nebo naopak úpadek sociálního a estetického cítění společnosti, spoluformuje osobnost jeho obyvatel. Procházíme-li se městem, pohybujeme se většinu času ve veřejném prostoru (případně v prostorech soukromých), ve kterém potkáváme nespočet dalších individuů.

¹ SOUKUPOVÁ, Blanka (ed.). *Město - identita - paměť*. Bratislava: Zing Print, 2007, s. 9

Město neovlivňuje jen identitu jedince, ale výrazně zasahuje i do charakteru dané společnosti a naopak – podobu míst předurčují hodnoty dané společnosti. V utváření identity měst i lidí (potažmo celé společnosti) jde vždy o obousměrný proces. Právě v tomto aspektu je pro zkoumání města důležitý pohled humanitních věd, mezi které patří i sémiotika.

2.1 Antropologický přístup

Pro pochopení a vytváření kvalitního veřejného prostoru je nezbytné využívat poznatků všech výše zmíněných oborů. Často se totiž stává, že při zkoumání města či plánování jeho podoby bývá uplatňovaný jen funkční přístup řízený legislativními nařízeními a technologickými požadavky, který nebere v potaz širší problematiku. Ostatně odhlížení od lidského aspektu při tvorbě města se v praxi ukázalo být neudržitelné. Moderní urbanistické koncepce první poloviny 20. století v čele s funkcionalismem myslely především na funkci a praktické využití prostoru. Právě rozsáhlé opomenutí lidského faktoru vedlo k tomu, že se z měst stala odcizená prostředí, ke kterým si lidé nedokázali vytvořit vztah a ztratili zájem trávit v nich čas a podílet se na utváření jejich podoby. Jako příklad ozvěn funkcionalismu uveďme postkomunistické evropské země, ve kterých v 90. letech (a mnohdy až do současnosti) výrazně chyběly atraktivní veřejné prostory. Aby se lidé mohli znovu cítit ve městě příjemně, bylo zapotřebí obrátit pozornost k člověku jako jednotlivci, ke způsobu, jakým prostor využívá. Tyto snahy reflektovala od druhé poloviny 20. století urbánní sociologie a antropologie, jejichž představitelé začali zkoumat město z pozice člověka, který se v něm pohybuje. Nevšímalí si jen materiálních aspektů prostředí, ale i jeho významotvorných a sociálních funkcí. Základními východisky tohoto pohledu na městské prostředí je několik předpokladů, které shrnuje například urbánní antropoložka Karolína Pauknerová. Zjednodušeně je můžeme vymežit takto:

- (1) Městská krajina je chápána vždy jako subjektivní, zakoušená jedincem (vnímání, paměť, každodenní pohyb městem).
- (2) Je pluralitní z hlediska míst i časů, každé místo obsahuje odkazy na minulost.
- (3) Má svou vlastní dynamiku – stejně jako my působíme na ni, působí ona na nás.
- (4) Její podoba je spoluurčena politických vyjednávání, které reaguje na ekonomické zájmy.²

² SOUKUPOVÁ, Blanka; HROCH, Miroslav; SALNER, Peter; PAUKNEROVÁ, Karolína. *Cesty urbánní antropologie: tradice - nové směry - identita*. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, 2013, s. 89

Vidíme tedy, že urbánní přístup k městu se soustředí na jednotlivce a jeho prožívání prostoru. Zároveň si všímá proměnlivosti míst, která jsou výsledkem lidské činnosti, ale zároveň zpětně ovlivňují to, jak se lidé chovají. Poslední bod dokládá, jak je podoba městského prostoru spjatá s charakterem společnosti. Tento přístup k městskému prostředí se většinou spojuje s antropologií či sociologií. Ale jestliže vyjdeme z předpokladu, že jedním z klíčových témat sémiotiky je proces interpretace, neustálá snaha člověka rozumět světu kolem sebe, odhalovat významy a zároveň se svým okolím komunikovat, pak vidíme, kolik toho mají tyto přístupy se sémiotikou společného.

Antropologický pohled na město dále vychází z předpokladu, že kultura jakožto oblast nepřirodního je pro člověka něčím základním a neoddělitelným. Umožňuje nám překročit naši biologickou podstatu – i když i té by se mělo město přizpůsobovat – a vytvořit jakousi nástavbu. Město je výtvořem kultury, například Petr Kratochvíl uvádí, že vytváří obraz našeho světa. To znamená, že je spoluutvářeno tradicemi, charakterem společnosti, interakcí s druhými, která se řídí osvojenými obecně přijatými pravidly a porozuměním prostředí, ve kterém žijeme. Prostor není jen výslednicí urbanistických a architektonických plánů, ale i kulturních aspektů. Město zviditelňuje významy, které vyjadřují, jak lidé v konkrétní době chápou/chápali svět. Podoba prostředí je tedy odrazem společensko-historické epochy, ve které se zrovna nachází. Kromě praktických cílů jako je bydlení, práce či doprava, zajišťuje město i naši identifikaci se světem a s konkrétní dobou, protože „konkrétní ztvárnění kulturního řádu v prostoru určitého města rovněž spolunahlíží jeho identitu a vytváří předpoklady identifikace člověka s jeho prostředím.“³ Kromě zajištění základních potřeb by město mělo poskytnout i prostor pro seberealizaci – tento požadavek je i jedním z atributů kvalitního veřejného prostoru, o kterém bude řeč později.

Při kulturní interpretaci města jde podle Kratochvíla o odhalení toho, jaký význam jednotlivé prvky nesou. Nestačí se zabývat pouze jeho hmotnou strukturou, ale je zapotřebí přihlížet k formám života, které se v něm každodenně odehrávají. Důležité jsou takové aspekty jako čas a rytmus daného prostředí. Současná doba se často popisuje jako zrychlená, což je dáno především vysokou mírou technologizace a digitalizace, které neustále zasahují do rytmu každodenních životů a do určité míry ho pociťuje každý z nás. Chápání času je podmíněno kulturně, v tomto případě můžeme mluvit o tzv. sociálním čase, jehož nositelem

³ KRATOCHVÍL, Petr. Město jako kulturní fenomén. In: HALÍK, Pavel; Petr KRATOCHVÍL; Otakar NOVÝ. *Architektura a město*. Praha: Academia, 1996, s. 76

je i město. V něm se odrážejí takové hodnoty jako je novost, starobylost, trvanlivost, pomíjivost, hektičnost či ospalá atmosféra. Právě ty spoluutváří charakter města a tím i podobu našeho životního tempa.⁴

V současném městském prostoru můžeme také mluvit o střetech různorodých zájmů, které se snaží ovlivnit jeho podobu. Jde o rozličná přání občanů, architektů, městských zastupitelů, urbanistů, v obecnější rovině pak o faktory ekonomické, politické či komerční. Součástí materializace času v prostoru města je i vztah k minulosti, k dějinám. Vybavme si jako ilustrativní příklad Staré Město, které je prostoupené symboly odkazujícími k naší národní minulosti. Město však není statické, neustále se rozšiřuje, vznikají nová místa a nové stavby – a tak dochází i ke střetům památkářů a urbanistů, protože každý z nich má jiné představy o vztahu minulosti a přítomnosti. Jejich spory pak krystalizují v často rozpačité zásahy do veřejného prostoru a podoby města.

2.2 Nastínění sémiotického pohledu

Vyjdeme-li od těchto antropologických pojetí, ukáže se, jak blízko má problematika města k sémiotice. Sémiotika jakožto obor zabývající se vznikem a fungováním znaků má co říct jak k materiální, tak významové a hodnotové složce města – do jisté míry se s antropologickým zkoumáním překrývá. Např. v encyklopedickém hesle Sociologie města najdeme následující definici, která potvrzuje naše slova: „Součástí výzkumu sociologie města je i jeho znaková stránka. Předměty a jejich uspořádání v prostoru jsou mj. soustavou znaků, které jsou lidmi vnímány a interpretovány, a právě jako soustava znaků regulují a stabilizují lidské jednání. Sémiotika města v s-gickém pojetí chápe tudíž materiální substráty lidských situací jako komunikační procesy a tím umožňuje lépe rozumět vztahu mezi producenty objektů a prostorů a jejich uživateli.“⁵

Sémiotika města či urbánní sémiotika se v minulém století stala součástí sémiotických bádání. Město bývá často spojováno s pojmy, jakými jsou symboly, významy, znaky, ale také s procesy porozumění, utváření identity či manipulace. Naším cílem nebude zmapovat zde historii či současné směry urbánního sémiotického zkoumání. Bude nás zajímat především městský veřejný prostor jako předmět mnoha zmíněných oborů, které se

⁴ KRATOCHVÍL, Petr. Město jako kulturní fenomén. In: HALÍK, Pavel; Petr KRATOCHVÍL; Otakar NOVÝ. *Architektura a město*. Praha: Academia, 1996, s. 80-81

⁵ *Velký sociologický slovník*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1996, s. 1096

zabývají vždy jen výsekem určitých problémů. Budeme se snažit zdůraznit důležitost interdisciplinárního přístupu nejen ke zkoumání, ale také k plánování městského prostoru tak, aby nebyl opomenutý žádný důležitý fakt utvářející kvalitní veřejný prostor. Ten je nezbytný pro demokratické fungování společnosti.

Ilustrativním příkladem současného sémiotického přístupu k městu je chápání prostoru jako textu, či spíše vrstevnatého palimpsestu. Jedním ze zastánců tohoto pohledu na prostor je americký profesor Geoff Stahl. K městu přistupuje jako k nánosu jednotlivých vrstev, které se překrývají v závislosti na čase a měnících se podmínkách. Ulice a její skladba je výsledkem sociálních, ekonomických, ale i širších kulturních sil ve společnosti. Tedy místem, kde se současnost neustále střetává s minulostí a musí se s ní vyrovnávat, stavět na ní. Podle Stahla může být ulice „čtena“ – připodobňuje ji k textům a naráží na množství významů, které v sobě ukrývá. Východiskem mu jsou sociální, materiální i symbolické rezonance, které umožňují kontrast a srovnání. Při zkoumání města jako celku je tedy nutné vycházet od menších jednotek a všimnout si vztahů mezi nimi. Život na ulici odráží ekonomické a kulturní proměny města, proto jeho zkoumáním můžeme lépe pochopit proměny společnosti. Stahl studoval dvě různé ulice, ve kterých delší dobu žil, a všiml si faktorů, jako jsou proměny skladby obchodů, vyhánění squatterů, nárůstu míst spotřeby, různorodé národnostní skladby apod., které viděl jako konkrétní důkazy měnící se ekonomiky města a potažmo i kulturních aktivit obyvatel.⁶ Teorii palimpsestu můžeme široce uplatnit při zkoumání jakéhokoliv prostoru. Může nám pomoci pochopit významy určitých míst a jejich proměn především z historického hlediska. Další přístupy a pojmy, které souvisí se sémiotickým či antropologickým pohledem na město, si rozvedeme na následujících stranách.

2.3 Několik pohledů na město

Ve snaze charakterizovat městský prostor se napříč teoretickými zkoumánými ustálila řada pojmů, které se týkají snahy uchopit a definovat urbánní prostředí. Protože se sociologické, antropologické i sémiotické studie často prolínají a podobají sobě navzájem,

⁶ STAHL, Geoff. Urban Signs/Signs of the Urban: Of Scenes and Streetscape [online]. In *Culture Unbound: Journal of Current Cultural Research*. City of Signs/Signs of the City [cit. 2016-02-04]. Dostupné z: <http://www.cultureunbound.ep.liu.se/>

nebudeme je zde rozlišovat oborově, ale představíme je podle jejich autorů. Cílem je nejen podat definice, ale především ukázat, jak různě můžeme chápat město v závislosti na tom, jakých jeho aspektů si všímáme.

2.3.1 Roland Barthes

Roland Barthes, stěžejní postava počátků urbánního sémiotického myšlení, bere v úvahu tři různé pohledy na město – jednak *historický*, tedy zdůrazňování toho, čím město bylo, co předcházelo jeho současnému stavu. Dále popisuje stanovisko *tvůrce modelů a ideogramů* (map) neboli přístup k městu jako k celku, kdy každou jeho část musíme chápat ve vztahu k ostatním. Posledním typem je stanovisko *chodce*, tedy někoho, kdo se s městem přímo střetává, ztrácí se v něm, ačkoliv zná mapu. Tento poslední přístup k městu lze připodobnit k tomu, jakým způsobem Barthes chápal text – jako síť, která se neustále vytváří a přetváří v procesu čtení. Čtenář má k dispozici vždy více kódů a nástrojů, proto není možné mluvit o jednom jediném možném významu (tzv. pluralizace textu).⁷ Stejně jako text-síť nemůže mít jedinou interpretaci, nemůže mít prostor jednu statickou mapu. Jeho význam se neustále utváří v závislosti na nejrůznějších faktorech – tento přístup bychom mohli připodobnit k mentálním mapám, o kterých bude řeč dále. V naší běžné zkušenosti většinou uplatňujeme mix těchto přístupů. Občas městem bloudíme a objevujeme nová místa, získáváme nečekané dojmy, jindy jsme nuceni použít mapu, abychom se zorientovali. Pokud zavítáme do nového města, zajímáme se i o jeho historii. Ale většinu času našeho života se pohybujeme po známých trasách, nevěnujeme městu plnou pozornost a spíše ho rutině míváme. Město pak vytváří jakousi kulisu našich životů – zapomínáme přitom, co všechno nám může nabídnout, jak moc může obohatit naši identitu.

Barthes městské prostředí obdivoval, rád poznával nové kultury – výsledkem jeho zkoumání japonského Tokia je kniha *Říše znaků*. Objevuje exotické město nikoliv z odtažené pozice pozorovatele, ale z pohledu chodce, člověka, který město zakouší a poznává na vlastní kůži. Předkládá tu rozlišení měst založené na jejich uspořádání. Prvním tradičním typem, o kterém hovoří, jsou klasická evropská města s „plným“ středem. V něm se napříč dějinami soustředily nejdůležitější instituce zrcadlící civilizační hodnoty. Tímto plným středem jsou většinou náměstí, na kterých najdeme kostel jako symbol víry, radnici odkazující k politické moci, kavárny jako místa diskuze. V moderní době se v centrech

⁷ MARCELLI, Miroslav. *Příklad Barthes*. Bratislava: Kalligram, 2001, s. 292-300

soustředí nákupní centra a kanceláře, které odrážejí důraz na ekonomické zájmy naší společnosti. Obecně se dá říci, že čím blíže ke středu se určité místo nachází, tím je významnější. Druhým typem jsou moderní *čtyřúhelníková města*, jejichž struktura odpovídá geometrické síti. Jako příklad uvádí Los Angeles. Podle Barthes se ale v těchto městech necítíme dobře, protože neodpovídají našemu citění, nesouzní s naší biologickou přirozeností (jak uvidíme dál, právě přihlížení k naší biologické podstatě je velmi důležitým prvkem pro tvorbu kvalitních prostorů). Posledním principem uspořádání je *město s prázdným středem*, které se podobá prvnímu typu, až na to, že v jeho centru není nic. Reálným ztvárněním tohoto typu je Tokio. Jeho střed je sídlem císaře, který však není nikdy vidět, život města krouží kolem něj a vyhýbá se mu, jakoby na jeho místě nebylo nic.⁸ Prázdný střed není Barthesovým „objevem“, jak píše Foucault, objevuje se např. už ve Vélazquezově obraze *Dvorní dámy*, ve kterém se síť viditelných linií rozbíhá z neviditelného, prázdného prostoru.⁹

Pokud bychom ho chtěli toto dělení aplikovat například na Prahu, tak si můžeme všimnout zajímavého faktu. Stále jde o tradiční historické město s plným středem (či spíše středy). Důležitými centry jsou náměstí, na kterých standardně stále stojí kostel či radnice. Během minulých století jsme mohli pozorovat trend, kdy tato centra sloužila spíše jako vábníčka pro turisty. Chyběl zde jakýkoliv prostor pro setkávání občanů. Ti se přesunuli spíše do krajů měst – ať už jde o výstavby satelitních městeček či nákupních komplexů. Pravda, nejznámější pražská náměstí jsou stále pro občany místem, kterému se kvůli množství turistů a atrakcí raději vyhnou. Je ale zajímavé sledovat pomalé, nenápadné změny. Mnohá místa v centru začínají opět vracet do „služeb“ obyvatel – svědčí o tom například obliba farmářských trhů, množství zelených prostorů, ve kterých lidé tráví volný čas apod. Jestli jsou tyto menší změny předzvěstí větších proměn, to ukáže až čas.

2.3.2 Michel de Certeau

Dalším z francouzských autorů, který přispěl k myšlení o městě, byl Michel de Certeau. Jeho východiskem při zkoumání městského prostoru je člověk jako chodec, který se v něm pohybuje. Základní dvojici pojmů – místo a prostor – vysvětluje Certeau připodobněním k textu. Text je specifický určitou organizovanou sítí vztahů mezi

⁸ BARTHES, Roland. *Říše znaků*. Praha: Fra, 2012, s. 58

⁹ MARCELLI, Miroslav. *Příklad Barthes*. Bratislava: Kalligram, 2001, s. 298

jednotlivými místy, které se neustále přeměňují v prostory nebo naopak. Jako má text svoji syntax, která se používáním proměňuje, má ji i město. V rámci něj označuje Certeau *místo* jako fyzické setrvávání. Každý prvek má svoji stabilní pozici a je vyloučené, aby dvě věci byly na stejném místě. Ve chvíli, kdy se místo začne používat a oživovat, proměňuje se v *prostor*. Ten bere „v úvahu vektory směru, rychlostní veličinu a časovou proměnnou. Prostor je křížovatkou těles v pohybu. Je tak říkajíc oživován množinou pohybů, které se tam dějí. [...] Prostor je tedy vzhledem k místu přibližně tím, čím se stává slovo, když je vyřčeno, tj. když je uchopeno do nejednoznačnosti realizace, proměněno v pojem vykazující četné konvence, dáno jakožto akt přítomnosti (nebo určitého času) a modifikováno přeměnami.“¹⁰ Definice můžeme přiblížit pomocí konkrétního příkladu. Když popisujeme například náměstí pomocí umístění jednotlivých prvků, jejich vzájemných pozic či názvů budov, jde o místa. Ve chvíli, kdy ožijí trhem, proměňují se každou chvílí tím, jak jsou používány. Náměstí je vnímané očima jedinců, kteří se v něm pohybují a používají ho, a tím místo proměňují v živý prostor. Z hlediska zaměření této práce nás bude tedy zajímat především město jako prostor, nikoliv místo. Veřejný prostor je bezesporu bez lidí a jejich aktivit nemyslitelný.

Popisné versus aktivní používání prostředí předkládá i druhá dvojice pojmů, se kterými Certeau operuje – mapa (objektivní aspekt) a cesta (subjektivní). Jde o dva symbolické jazyky, pomocí kterých zakoušíme své okolí. *Cesta* je daná sérií úkonů, které musíme udělat. Například když někomu popisujeme, jak se někam dostane, dáváme mu pokyny typu – půjdeš deset metrů rovně, dojdeš ke kavárně, u které zahneš doprava. Tzn., že posluchač předpokládá určitá místa, která propojuje. Většina lidí vnímá prostor právě tímto způsobem jako sérii živých pohybů. Naproti tomu *mapa* je „totalizujícím zploštěním pozorování“, je to abstraktní obraz vytvořený v naší mysli. Certeau uvádí, že středověké mapy v sobě ještě obsahovaly cesty. Byla v nich vyznačená místa a etapy, které člověka čekají, obsahovaly i vzdálenosti uváděné v čase, který zaberou. Na těchto mapách převládala logika cesty. Mapa ale postupně eliminuje symboly, „kolacionuje heterogenní místa, z nichž některá jsou získaná tradicí a jiná vytvořena pozorováním, [...] zrušila itineráře, jež, předpokládající onen první typ a podmiňující ten druhý, zajišťují vlastně přechod od jedněch k druhým. Mapa, jež je totalizující scénou, na níž jsou prvky disparátního původu

¹⁰ CERTEAU, Michel de. Vynalézání každodennosti. In: *Antologie francouzských společenských věd: Město* [online]. Praha: Cefres, č. 10/1996, s. 81 [cit. 20160-02-04]. Dostupné z: <http://www.cefres.cz/No10-Mesto-1996>

sduženy a vytvářejí obraz určitého „stavu“ geografického vědění“¹¹ Mapa se tak v podstatě odtrhla od cesty – v tomto bodě Certeauova myšlení můžeme pozorovat určité odosobnění prostoru, se kterým se v současném městě neustále ve větší či menší míře potýkáme a ke kterému se ještě vrátíme.

2.3.3 Marc Augé

Spolu s francouzským antropologem Marcem Augém se dostáváme k problematice krize městského potažmo veřejného prostoru. Augé viděl město jako nový svět, který má vlastní historii, znaky a symboly. Kromě něj identifikoval ještě dvě nové oblasti – jedince a náboženské jevy. Zabýval se městem jako jedním ze specifických projevů krize smyslu současnosti, která se týká i ostatních dvou světů. Kořeny krize městského prostoru, odosobňování a mizení jeho hodnot, proto nevidí jen jako problém architektury, sociologie či urbanismu, ale především jako projev krize obecnějšího charakteru. Naše osobní a kolektivní identita je podle autora založena na prostorové symbolizaci. Tvrdí, že v současnosti ztrácíme schopnost vytvářet si představu města, respektive představu světa jako takového.¹² Problém tedy tkví v podstatě člověka samého, a proto by se jeho řešením měla zabývat moderní antropologie.

Pro popis současného městského prostoru zavedl dvojici nových pojmů, místo a ne-místo. *Místo* je charakterizováno svou identitou a vztahovou hodnotou, což znamená, že určití jedinci se s místem mohou ztotožnit nebo v něm nacházet stopy vztahující se k jeho minulosti. Zahnuje v sobě trojí symboličnost – vztah držitelů místa k sobě samým, k druhým a k jejich společným dějinám. Naproti tomu *ne-místa* postrádají všechny tyto rysy, jde o prostory, ve kterých vedle sebe jedinci pouze přebývají, ale nežijí spolu. Je však třeba si uvědomit, že co je pro některého jedince ne-místem, může mít pro jiného význam, nejde tedy o fixní charakteristiku určitého prostoru, ale je daná vztahem. Pokud město disponuje větším množstvím ne-míst, jde zpravidla o projev krize veřejného prostoru.

Zmnožování ne-míst je projevem toho, co Augé nazývá obdobím nadmodernity jako protikladu modernity. Ne-místa se vytváří vlivem nárůstu dopravních sítí, nákupních center či technologií. Typickým příkladem *modernity* je město 19. století – kompaktní prostor, ve

¹¹ CERTEAU, Michel de. Vynalézání každodennosti. In: *Antologie francouzských společenských věd: Město* [online]. Praha: Cefres, č. 10/1996, s. 86 [cit. 2016-02-04]. Dostupné z: <http://www.cefres.cz/No10-Mesto-1996>

¹² AUGÉ, Marc. *Antropologie současných světů*. Brno: Atlantis, 1999, s. 109

kterém společenské rozdíly nevytvářejí prostorovou vzdálenost. Naproti tomu je pro *nadmodernitu* kromě procesů zrychlování, zmenšování prostorů a individualizace vztahů typická prostorová oddálenost. Prvky modernity i nadmodernity se v současných městech mísí, ale obecně lze pozorovat tendence vedoucí k jejich odosobňování a uniformizaci jako důsledkům převahy nadmoderních rysů.

Je tedy třeba začít se více ohlížet na jedince, který by měl mít prostor pro utváření subjektivního obrazu města, vytvářet si s ním vztah. Právě naše schopnost vnímat, mít emoce a představy vážící se k místu, je důležitá pro naše chápání sebe samých. Máme tendenci přizpůsobovat se charakteru místa, ve kterém se nacházíme. V přívětivém a živém prostoru se tak snáze otevíráme jiným lidem, zatímco v ne-místech se snažíme schovat do sebe, nevšímát si ničeho kolem. Skrze město zakoušíme svět – je vlastně jeho zmenšenou verzí, se kterou máme přímou zkušenost.

Augé vnímá převahu nadmodernity negativně, spojuje s ní rizika ohrožující městský prostor. Krize současného vztahu světa spočívá na modifikaci vztahu s okolím, které jde ruku v ruce s proměnou měst. S uniformizací městského prostoru souvisí i krize jinakosti, kterou vidí jako příčinu krize smyslu. Předznamenal tak současné úvahy o úpadku dnešní společnosti a negativních projevech globalizace. Vlivem přemíry zprostředkovaných obrazů prostřednictvím technologií a médií ztrácíme schopnost vytvářet si vlastní obrazy. Je nám diktováno, jak máme žít, jak utvářet vlastní identitu. Dnešní svět se stává světem obrazu. Augé k tomuto problému píše: „Se svými velkými plochami, letišti, reklamami, ...ale také svou vlastní svůdností (nové stavby, velké projekty, osvětlení, inaugurace, události, které samy vedou k produkci obrazů) míří město k tomu, aby zopakovalo látku světa, současnosti a podívané.“¹³ Protože je krize města odrazem krize celého světa, nelze její řešení hledat v architektonických či urbanistických teoriích, protože město samo o sobě není její příčinou.

V jiné studii Augé charakterizuje místa jako prostory plné symbolů, např. v městských centrech tradičně nacházíme symboly náboženství (kostely) i občanství (radnice), později se naplnila kavárnami, hotely, obchody, které odkazují ke komunikaci, mobilitě a trhu – aspektům městského života. Upozorňuje na to, že moderním urbanistickým prostorům tato živoucí místa chybí, a tak je známe jen prostřednictvím odkazu z minulosti. Všimá si našeho vztahu k dějinám, který ještě víc umocňuje uspěchanost a odcizenost současné doby. Zatímco projíždíme prostory sídlišť, průmyslových zón a supermarketů,

¹³ AUGÉ, Marc. *Antropologie současných světů*. Brno: Atlantis, 1999, s. 121

narážíme na odkazy k památkám – informační cedule, které nás vybízejí k zastavení. Vztah k dějinám a jejich objektům se tak stává něčím umělým, nepřírozeným, na co je třeba poukazovat a prohlížet si ho s určitým odstupem. „Naše města se ale od Malrauxe proměňují v muzea (očištěné, vystavené, osvětlené památky, chráněné městské části a ulice pro pěší), zatímco silniční okruhy, dálnice, rychlovlaky a systémy expresních komunikací nás od nich odvádějí.“¹⁴ Díky Augému tak můžeme vidět problematiku města v širších souvislostech, jako odraz dalekosáhlejších změn v celé společnosti.

2.3.4 Zygmunt Bauman

Stejně negativně laděný pohled na společnost má i polský sociolog Zygmunt Bauman, který dlouhodobě upozorňuje na ztrátu smyslu společnosti pro opravdové hodnoty. Věnuje se i otázce veřejného prostoru a to z pohledu člověka, který ho využívá – všímá si toho, jak se v různých typech míst cítíme, jak ovlivňují naše aktivity. V knize *Tekutá modernita*¹⁵ mluví o dvou kategoriích míst, která jsou veřejná, ale zároveň ne „občanská“. Prvním typem jsou tzv. *nepohostinná místa*. Ta člověka odrazují od toho, aby v nich trávil více času. Druhým typem jsou *konzumní prostory*, které mění hodnotu člověka jako obyvatele místa na jeho pouhého spotřebitele. Lidé v nich jsou zbaveni všech individuálních rozdílností, naopak je zdůrazněna uniformita jednání – všichni jsou zde kvůli stejnému záměru (aby nakupovali), chovají se do jednoho stejně. Vše cizí, odlišné je vytlačeno ve prospěch „čistoty“. Fungují zde jasná pravidla, a proto tato místa poskytují iluzi rovnováhy a bezpečí. Pocit sounáležitosti s ostatními, který v důsledku těchto skutečností vzniká, je podle Baumana pouhým zdáním. Nelze mluvit o vztazích, jaké fungují například v komunitě a kde je prostor pro jinakost. Pro lepší pochopení si uveďme ilustrativní příklady. Vzorem prvního typu prostoru může být v rámci Prahy například Náměstí republiky, kde není žádná zeleň ani lavičky, lidé místem procházejí a příliš se zde nezastavují. Najdeme zde obchodní centrum Palladium, které je prototypem druhého typu prostoru, scény plné konzumu.

V návaznosti na Marca Augého mluví Bauman o tzv. *ne-místech*, která stejně jako nepohostinná místa odrazují od toho, abychom se v nich usadili. Zároveň jsme ale za nějakým účelem nuceni trávit v nich čas a řídit se zavedenými pravidly chování. Je to

¹⁴ AUGÉ, Marc. Ne-místa: úvod do antropologie super-modernosti. In: *Antologie francouzských společenských věd: Město* [online]. Praha: Cefres, č. 10/1996, s. 102 [cit. 2016-02-04]. Dostupné z: <http://www.cepres.cz/No10-Mesto-1996>

¹⁵ BAUMAN, Zygmunt. *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta, 2002

„prostředí bez symbolického vyjádření identity“¹⁶, jako příklad uvádí letiště, dálnice či hotely. Svým uspořádáním ilustruje tento typ prostoru Pražské hlavní nádraží. V jeho prostranství najdeme jen malý počet laviček, na kterých by se člověk mohl pohodlně usadit (mohli by se na nich usazovat nežádoucí jedinci), ale naopak velké množství konzumních prostorů – pokud v nich člověk chce trávit čas, je nucen si ho zaplatit. Celkově však působí celý komplex nepříjemně a nepohostinně, čas zde trávíme pouze z nutnosti.

Poslední kategorií jsou pak *prázdné prostory*, místa, která pro nás nemají žádný význam a o jejichž existenci často ani nevíme, přehlízíme je. Na jejich vzniku se mohou podílet společenské konvence, jde např. o místa, kam občané běžně kvůli bezpečnosti nechodí. Jako příklad ze současného městského prostoru připomeňme např. pražský projekt Pragulic¹⁷, v rámci kterého provázejí městem lidé bez domova. Jeho primárním cílem je nabídnout jim práci, ale v neposlední řadě také ukazují město z jiného pohledu, než ho běžně známe. Účastníky prohlídky zavádějí průvodci do prostorů, o jejichž existenci často ani nemají ponětí, přestože je každodenně míjejí. Mohli bychom říci, že rozšiřují naši mentální mapu města a prázdným místům dávají význam. Právě kvalitní veřejný prostor, který bude přístupný pro každého a umožní všem lidem bez rozdílu možnost plnohodnotného trávení času, může zabránit vzniku takovýchto prázdných prostorů, vyloučených lokalit.

2.3.5 Kevin Lynch

V závěru této kapitoly se ještě jednou vrátíme k zmíněnému pojmu mentální mapy. Jejich utvářením a vztahem identity a města se zabývá Kevin Lynch v knize *Obraz města*. Operuje s pojmem *image města*, který je utvářen obousměrně, interakcí pozorovatele s okolím. Prostředí nám dle svých dispozic nabízí určité kvality a významy, které dešifrujeme či formulujeme na základě našich osobnostních a kulturních předpokladů (pohlaví, profese, věk, vzdělanost, obeznámenost s prostředím aj.). Každý si všímá jiných aspektů, někdo se zaměřuje na detaily, jiný vnímá více celek. Zároveň se tyto individuální představy o prostředí v určitých rysech scházejí, díky čemuž panuje určitá obecná shoda o charakteru jednotlivých míst. Tato image města se skládá ze struktury, identity a významu. Každé místo má jinak „silný“ image, pokud je výrazný, nazývá Lynch tuto vlastnost „imageability“: „Město s vysokou mírou imageability, tzn. s vysokou mírou zjevnosti, čitelnosti či snad zřetelnosti se nám bude jevit i jako dobře utvářené; výrazné a obdivuhodné.

¹⁶ BAUMAN, Zygmunt. *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta, 2002, s. 165

¹⁷ Více informací o projektu viz <http://pragulic.cz/>

[...] Smyslové vnímání takového prostředí se tím nejenom zpřehlední, ale také rozšíří a prohloubí. Město pak začneme po čase vidět jako vysoce kontinuální systém s výraznými, jasně propojenými částmi.“¹⁸

Lynch prováděl zkoumání několika amerických měst pomocí jeho obyvatel a na základě různých výpovědí se snažil odhalit něco společného v jednotlivých představách, tzv. obecnou image města. Jako její základní prvky určil cesty, okraje, oblasti, uzly a významné prvky. K *cestám* řadí klasicky trasy, po kterých se lidé ve městě pohybují, tedy ulice, procházkové trasy, dopravní tepny, železnice atd. V představách plní rozhodující úlohu, protože na základě sítě cest se uspořádávají ostatní prvky. Jejich důležitou vlastností je směr, musejí vést odněkud někam, aby napomáhali a usnadňovali orientaci lidí při utváření celkového obrazu města. Mimo jiné se touto čitelností cest posiluje i identita míst a možnost jejich porozumění. *Okraje* neboli hranice jsou ty části prostoru, které od sebe oddělují sousední oblasti, např. břehy, zdi, hranice zástavby. *Oblasti* jsou specifické určitým charakterem typickým pro dané místo, společnými vlastnostmi, kterými se odlišují od okolí (textura, prostor, forma, symboly, typy budov, aktivity, obyvatelé, stupeň údržby). Ve vztahu k němu se vyznačují různým stupněm otevřenosti či uzavřenosti. K *uzlům* patří různé křižovatky, přestupní místa či místa křížení. Často jsou místem koncentrace nejrůznějších funkcí, příkladem může být náměstí či vchody do metra. Jsou to body, kterých se lidé rozhodují, kam půjdou dál, proto je okolním prvkům věnována velká pozornost. Pod *významnými prvky* si pak můžeme představit jednotlivé hmotné objekty, které určitým způsobem vyčnívají z celkového uspořádání ostatních prvků (věže, obchody, sochy, ale i detaily jako vývěsní štíty či dveřní držadla). Podle Lynche jsou nejdůležitějšími činiteli při utváření image daného místa, protože jsou výrazem jeho nezaměnitelné identity.¹⁹

Jednotlivé prvky mají mezi sebou navzájem různé vztahy, mohou se podporovat, narušovat, nebo být neutrální. Jejich seskupení a vzájemné spolupůsobení je tím, co utváří image města. Svůj význam získávají v kontextu ostatních prvků. Tak například oblasti v sobě zahrnují všechny ostatní prvky, významný prvek je posílen či znehodnocen hodnotou oblasti, cesty předurčují vznik uzlů a rozmístění významných prvků, posouvají okraje. Z hlediska charakteru této práce by však bylo nadbytečné rozebírat jednotlivé prvky a výsledky Lynchova zkoumání individuálního utváření image města detailněji. Důležité pro

¹⁸ LYNCH, Kevin. *Obraz města*. Praha: Polygon, 2004, s. 10

¹⁹ Tamtéž, s. 47-48

nás je, co z těchto výzkumů vyvozuje – závěry se totiž týkají nároků na kvalitu měst a jejich veřejných prostorů. Nejdůležitějším aspektem „zůstává, aby toto prostředí bylo smysluplně a jasně zorganizované a dobře rozpoznatelné. Pak ho i jeho obyvatelé mohou obohatit o další významy a vztahy. Teprve potom se město stane pozoruhodným a nezaměnitelným místem.“²⁰

Dalším požadavkem, který Lynch klade na městský prostor, je jeho *nesamozřejmost*. Hodnota prostoru podle něj nespočívá v tom, že uspokojuje denní potřeby, ale že podněcuje k novému vnímání, dojmům, napomáhá ničit izolaci individuů a naopak přispívá k setkávání a komunikaci různorodých skupin. Urbanisté by při plánování měli myslet právě na tuto rozdílnost jednotlivých uživatelů a navrhovat prostor tak, aby z něj nikdo nebyl vyloučený z hlediska funkcí i vytváření nových dojmů. Zároveň by město nemělo být statické, ale dynamické, být schopno pružně obměňovat části svých prvků, aby nevedlo k ustrnutí.

Díky Lynchovi se ukazuje, že nemůžeme mluvit o městu jako o nehybné struktuře, v níž každý prvek plní určitou funkci a pokud některý z nich zmizí, znamená to její zánik. Pojítkem celé této práce je právě pohled na město a veřejný prostor jako na živý organismus, který je nerozlučně spjatý s lidmi, kteří v něm žijí. Ti dávají místům význam a naopak, tato místa utváří jejich identitu. Materiální a nemateriální v něm jdou ruku v ruce, a pokud je jedno z nich zanedbané, nemůžeme mluvit o kvalitním veřejném prostoru – což má vliv i na podobu našeho každodenního života, vnímání nás samých a ostatních, potažmo tedy na charakter celé společnosti. V následující kapitole přejdeme přímo k problematice veřejného prostoru a pokusíme se definovat, co jím rozumíme, jaká byla jeho historie a proč v současné době mluvíme o jeho krizi.

²⁰ LYNCH, Kevin. *Obraz města*. Praha: Polygon, 2004, s. 93

3. Pojem veřejného prostoru

Chceme-li zkoumat veřejný prostor, je třeba si nejprve ujasnit, co tento pojem vlastně znamená a jak vznikl. V této kapitole si nejprve nastíníme několik různých pohledů na tuto problematiku a jejich základní rozdělení. Podrobněji si představíme interpretativní hledisko, které definoval a rozvinul český sociolog Pavel Pospěch, a které umožňuje analyzovat veřejný prostor v jeho celistvosti. Abychom si vytvořili obrázek o vzniku a proměnách chápání veřejného v dějinách, popíšeme si tři různé přístupy předních myslitelů, kteří se k dané problematice vyjadřovali – Hanny Arendt, Jürgena Habermase a Richarda Sennetta.

3.1 Základní definice

Jak už to s odbornými pojmy bývá, veřejný prostor nelze jednoznačně definovat. Představuje oblast, která spadá pod různé obory. Jak už jsme si řekli v předchozí kapitole, ve fyzické podobě se jím zabývají architekti, územní plánovači, je předmětem ekonomických zájmů státních i soukromých činitelů, má své zakotvení v právních rádech. Nás ale bude veřejný prostor zajímat především ve své *nemateriální* podstatě (nutno ale podotknout, že materiální a nemateriální složka veřejného prostoru nejsou oddělitelné, proto se v otázce kvality prostoru nevyhneme jeho fyzické podobě). Budeme na něj nahlížet jako na významnou součást života lidí, která se odehrává v městském prostředí. Je utvářena významy a hodnotami, které odrážejí kulturní, historické či politické uspořádání dané společnosti. Samotný termín veřejnost je v *Sociologickém slovníku* definován jako „oblast života odlišná jak od soukromé, tak od státní sféry. Veřejnost umožňuje vytvářet veřejné mínění, které plní určité funkce vůči státu. [...] Odrazem liberálního pojetí veřejnosti jsou základní svobody názoru, tisku a shromažďování. Role veřejnosti je zdůrazňovaná s vědomím toho, že sám jedinec by byl vůči dobře organizovanému státu a odborníkům v jeho službách bezmocný.“²¹ Prostor ve svém sociálním smyslu je pak vymezený jako oblast, ve které se organizují lidské představy a pojmy, které jsou důsledkem organizování sociálního života a vnímání prostoru. Důležitou roli v jeho utváření hraje komunikace, jejímž vlivem se proměňuje – je tedy dynamický. Tím se liší od hmotného pojetí prostoru.²²

²¹ JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2001, s. 271

²² Tamtéž, s. 197

Při snaze definovat veřejný prostor můžeme také odkázat k definici Michela de Certeau z předchozí kapitoly, podle které prostor můžeme chápat používané místo. Definice veřejného prostoru existuje bezpočet. Pro základní orientaci nastíníme dělení autorů Waltera Siebela a Jana Wehrheima, kteří rozlišili čtyři základní kategorie, a to na základě polarit mezi veřejnou a soukromou sférou:

- (1) V *legální* dimenzi je podle autorů veřejný prostor definován veřejným právem a veřejnými institucemi, zatímco privátní prostor spadá pod pravomoci svého majitele.
- (2) *Funkcionální* dimenze dále znamená, že veřejný prostor plní tržní a politické funkce, zatímco privátní prostor slouží účelům produkce a reprodukce.
- (3) Ze *sociálního* hlediska je veřejný prostor typický rezervovaným, stylizovaným chováním a anonymitou. Je tak v opozici k chování v privátním prostředí, které charakterizuje intimita a emocionalita.
- (4) Posledním typem je *materiální/symbolická dimenze*. Architektonické a jiné vizuální prvky (design, materiál, symboly) signalizují dostupnost či výlučnost prostorů, podílí se na rozlišení toho, co je veřejné a co soukromé.²³

V rámci této práce nás nejvíc bude zajímat sociální a symbolická dimenze, ale aby pohled na problematiku veřejného prostoru úplný, bude zapotřebí přihlédnout místy i ke zbývajícím dvěma kategoriím.

3.2 Přístupy k veřejnému prostoru v ČR

Pojem veřejného prostoru se v Česku stal po roce 1989 poměrně hojně diskutovaným tématem v odborných kruzích, a to napříč různými obory. Jedno z možných dělení oblastí zkoumání předkládá sociolog Pavel Pospěch. Ten rozlišuje (1) přístup z pozice architektů a městských plánovačů, kteří se soustředí převážně na materiální aspekt veřejných prostranství; další skupinu tvoří (2) humánní a sociální geografie, která od materiálního částečně odhlíží a všímá si i společenských funkcí veřejných prostorů; (3) politický přístup²⁴ se soustředí na prostor z hlediska politické diskuze, ve které občané mají odhlédnout od

²³ SIEBEL, Walter; WEHRHEIM Jan. *Security and the Urban Public Sphere*. In *Deutsche Zeitschrift für Kommunalwissenschaften* 42/1, 2003.

²⁴ K právně a politicky orientovaným zkoumáním patří například i otázka, zda existuje evropský veřejný prostor. Se vstupem většiny evropských zemí do Evropské unie se vytvořila půda pro vznik evropského veřejného mínění, znovu se vymezují a přehodnocují pojmy jako je identita, občanství, politická obec či demokracie.

soukromých zájmů ve prospěch veřejného. Poslední skupina je nejširší, patří sem (4) antropologické a sociologické přístupy. Pro ně je typický důraz na nemateriální aspekty veřejného prostoru, všímají si chování lidí v něm, toho, jakým způsobem mu přiřkládají význam či jak moc formuje jejich identitu a naopak.²⁵ K této skupině můžeme zařadit i kulturní a sémiotickou perspektivu.

Co se týče legislativního vymezení, v českém právním řádu pojem veřejný prostor nenajdeme. Operuje se zde pouze s termínem veřejné prostranství, které je definováno následovně: „Veřejným prostranstvím jsou všechna náměstí, ulice, tržiště, chodníky, veřejná zeleň, parky a další prostory přístupné každému bez omezení, tedy sloužící obecnému užívání, a to bez ohledu na vlastnictví k tomuto prostoru.“²⁶ Důležitější než vlastnictví je tedy funkce, kterou daný prostor plní. Veřejný prostor je většinou vlastněný státem, vládou či obcí a je z jejich strany i kontrolovaný (ulice, náměstí, radnice, pošta apod.). Zároveň může být pronajímán pro soukromé využívání. Vedle toho existuje i kategorie institucí, které jsou veřejně využívány, ale vlastněné soukromými subjekty (letiště, tržiště, nemocnice apod.).

Naším cílem není zmapovat jednotlivé přístupy. Podrobněji si představíme pouze *interpretativní přístup*, protože právě příklon k městu a jeho veřejnému prostoru jako nositeli nejrůznějších významů, které vzniká jednáním a myšlením lidí, je pro nás stěžejní. Tento přístup pochází od zmíněného Pavla Pospěcha a je přizpůsobený současné podobě veřejného prostoru v České republice. Interpretativní hledisko chápe „veřejný prostor jako vysoce komplexní a strukturovaný proces, který je utvářen skrze procesy vnitřní a vnější regulace, každodenní záměrná a nezáměrná jednání jednotlivých aktérů a jejich nekončící konflikt o výklad a význam prostoru. [... Snaží se] navrhnout interpretativní sociologický přístup k veřejnému prostoru jako k souboru sdílených reprezentací a významů, které se neustále proměňují v procesech sociální interakce.“²⁷ V rámci interpretativního přístupu jsou důležité tři aspekty - multidimenzionalita, normativita a vztah mezi soukromou a veřejnou sférou. Multidimenzionalitou má Pospěch na mysli, že není předmětné dělit veřejný prostor na materiální a nemateriální, protože je pro něj typická součinnost obou dimenzí. Odvolává se

²⁵ POSPĚCH, Pavel. *Městský veřejný prostor: interpretativní přístup*. In: Sociologický časopis, 2013, Vol. 49, No. 1: 75–100. [online], s. 81 [cit. 2016-02-04]. Dostupné z: <http://sreview.soc.cas.cz>

²⁶ Zákony ČR. Arnet On Line [online]. Ostrava: Arnet On Line [cit. 2016-02-04]. Dostupné z: [http://www.zakonycr.cz/seznamy/128-2000-sb-zakon-o-obcich-\(obecni-zrizeni\).html](http://www.zakonycr.cz/seznamy/128-2000-sb-zakon-o-obcich-(obecni-zrizeni).html)

²⁷ POSPĚCH, Pavel. *Městský veřejný prostor: interpretativní přístup*. In: Sociologický časopis, 2013, Vol. 49, No. 1: 75–100. [online], s. 76 [cit. 2016-02-04]. Dostupné z: <http://sreview.soc.cas.cz>

na rozlišování míst a prostorů, které definoval Certeau, a veřejný prostor chápe jako vzniklý jednáním a interakcí obyvatel a návštěvníků města. Pospěch odmítá názor, že veřejné rovná se přístupné všem, i když některé koncepce tento přístup prosazují. Jde o pouhý ideál, nikoliv skutečnost. V historii ostatně ani nenajdeme žádný prostor, do kterého by měli přístup všichni. Z toho odvozuje, že pokud je veřejný prostor vymezen utopisticky, není možné ho empiricky zkoumat. Vzorem utopií nebo ideálů je často řecká agora, která je chápána jako jedinečné místo, kde si byli všichni rovni a jejich slova měla stejnou váhu. Byla místem diskuze, soudů, porad. Nicméně do ní neměl přístup každý, jen svobodní majetní občané, navíc pouze mužského pohlaví. Veřejný prostor se vždy pojil s určitou exkluzí. Z tohoto aspektu budeme nadále vycházet, v současné době nabývá tento problém nových rozměrů, jak si později ukážeme podrobněji.²⁸

Pospěch ve svých studiích o veřejném prostoru vychází z otázky, jak je vůbec existence veřejného prostoru možná (odkazuje zde na George Simmela a jeho zkoumání toho, co vůbec v základním slova smyslu umožňuje existenci společnosti). Dominantním principem interpretativního přístupu je každodenní chování lidí ve veřejném prostoru, které formuje jeho charakter. Primárním předmětem je sdílená zkušenost, zásoba vědění – abychom mohli v prostoru fungovat, musíme rozumět významům míst a znát pravidla chování v nich. Veřejný prostor tímto prizmatem neznámá něco, co je (substantivní vymezení), ale co se neustále utváří (performativní aspekt). Tento přístup je blízký kulturnímu pohledu na město, který jsme představili v předchozí kapitole. Podle Pospěcha aktéři ve veřejném prostoru v určité míře sdílejí společné reprezentace, ale zároveň je tu vždy přítomná hrozba konfliktu. Ten je zapříčiněn růzností individuů, které se v prostoru pohybují – protože každý z nich dává prostoru jiný význam.²⁹

Abychom nezůstali v pouze v rovině teorie, představme si například vlakové nádraží. To je pro někoho prostorem, který mu slouží k určitému cíli (dopravit se někam). Logicky bude vnímat prostor jinak než ten, kdo na daném místě pracuje a pohybuje se v něm denně, naprosto jinak budou nádraží hodnotit lidé bez domova, cizinci, policisté a pracovníci ochranky apod. Jednoduše řečeno – jsme to my lidé, kdo prostor interpretuje určitým způsobem, a tím utváříme jeho charakter. Tento význam není samozřejmý, a právě na to upozorňuje interpretativní přístup. Není těžké domyslet si, že na významotvornosti míst se

²⁸ POSPĚCH, Pavel. *Městský veřejný prostor: interpretativní přístup*. In: Sociologický časopis, 2013, Vol. 49, No. 1: 75–100. [online]. [cit. 2016-02-04]. Dostupné z: <http://sreview.soc.cas.cz>

²⁹ Tamtéž, s. 86

podílí řada nejrůznějších faktorů – ekonomické, politické, mediální, veřejnost, realitní agentury aj. Každý faktor sleduje jiný cíl a očekává od prostoru jiné hodnoty. Právě tento „boj“ o význam má velký vliv na podobu městského prostoru. Ještě před zkoumáním současné podoby veřejného prostoru ale nahlédneme do filosofických teorií, které v aktuálním myšlení vytváří základ pro chápání veřejného prostoru a bez kterých se ucelený pohled na tuto problematiku neobejde.

3.3 Veřejný prostor a jeho krize pohledem filosofie

V části věnované veřejnému prostoru ve filosofii se budeme věnovat myšlenkám Hanny Arendt, Jürgena Habermase a Richarda Sennetta. Těmto třem autorům je společný obrat do minulosti – k antické agoře či novověkým salonům –, ve které spatřují ideál fungování veřejnosti, a zároveň všichni upozorňují na úpadek veřejného prostoru. Ukážeme si jejich přínos pro současné chápání problematiky veřejného a pokusíme se v jejich myšlenkách najít kořeny toho, co nazýváme jeho krizí. Hannah Arendt představuje pohled do dějin vnímání veřejného, konkrétně do období antiky se sférou polis, a také novověku, ve kterém došlo k posílení individualismu. Jürgen Habermas patří ke kritikům masové kultury, mapuje, jakým způsobem se veřejnost degradovala pod vlivy privátních ekonomických zájmů a staví její současný stav do protikladu k novověku a vzniku prostorů pro svobodnou kritickou diskuzi (kavárny a salony). Richard Sennett jakožto představitel performativní školy přirovnává veřejný prostor k divadlu, tedy oblasti, ve které účinkující hrají předem připravené role. Tematizuje krizi veřejného prostoru ve vztahu ke každodennímu fungování člověka ve veřejném prostoru a upozorňuje na nebezpečí strachu z odlišnosti, který pramení z neznalosti a předsudků.

3.3.1 Hannah Arendt - Veřejný prostor jako sféra společného

Německo-americká filosofka Hannah Arendt se problematice veřejného prostoru věnuje v knize *Vita activa neboli, O činném životě*. Představuje svůj pohled na historii vnímání veřejného, sleduje jeho proměny, a to v období antického Řecka a v novověku. Stručně zde nastíníme její pohled na tyto historické změny.

Jak Arendt připomíná, v antickém Řecku rozlišení soukromého a veřejného odpovídalo rozlišení mezi sférou domácnosti a politického života. Zatímco prostor domácnosti byl charakterizován nutností – věcmi, které jsou důležité pro přežití (žena – rozmnožování, muž – obstarávání potravy), polis byla sférou svobody, v níž si byli všichni

rovni. *Domácnost* byla založena na nerovnosti, muž zde měl největší moc nad ženou, dětmi a otroky. Polis sice můžeme chápat jako prostor, kde jsou si všichni rovni, ale jen ti, kteří projdou určitou selekcí. Přístup do *polis* – a tedy i přístup ke svobodě – nebyl určený pro všechny, ale jen pro svobodné občany, muže. Toto omezení na jednu stranu umožnilo existenci prostoru pro jednání a promlouvání, které může efektivněji probíhat v určitém omezeném počtu lidí, ale na druhou stranu nemůžeme mluvit o polis jako sféře veřejného v dnešním slova smyslu. V antice můžeme oddělit dvě oblasti – politickou a soukromou, v nichž panuje nerovnost založená na moci a pohlaví; nicméně polis se prezentovala jako oblast, ve které mezi členy platila rovnoprávnost.³⁰

V novověku vzniká nový fenomén, a tím je *společnost a společenský prostor*. Podle Arendt k tomu došlo na úkor moci a významu soukromého majetku, potažmo celé domácnosti a soukromé sféry. Hospodaření přestává být rodinnou záležitostí a stává se kolektivní. Právě díky tomu, že se práce přesunula ze soukromé sféry do veřejné, byla osvobozena od dřívějších mezí. Došlo tak mj. k emancipaci dělnické třídy, protože se práce objevila na volném trhu, stejně tak začala v této době i ženská emancipace. Ženy začaly mít právo vyjít ze sféry domácnosti na veřejnost.

Jak reflektuje Arendt, společenská oblast se v novověku stává oblastí svobody, zatímco ta politická představuje útlak a omezení. V období antiky byl plnohodnotným člověkem pouze ten, kdo se podílel na veřejném, v období novověku došlo ke zdůraznění důležitosti individua, vzniká sféra intimity jako útěk před společností, která se zmocnila soukromého i veřejného.³¹ Toto zmocnění je záležitostí přeměny vlastnických poměrů jednotlivců i celé společnosti. Zatímco až do konce středověku měla určitá skupina lidí vlastnictví, které bylo nepohyblivé (nejčastěji příbytek), postupně s proměnou ekonomiky se soukromé vlastnictví mění ve vlastnictví kolektivní, stává se veřejnou záležitostí. Spolu s tím ztrácí majetní občané zájem podílet se na věcech veřejných a místo toho se soustředí na hromadění majetku, kapitálu. Dochází tak ke zvětšování propasti mezi chudými a bohatými a nastává třídní boj. Tento individualismus si obecně většinou spojujeme s uměleckými a filosofickými směry (obrat k přirozenosti – Rousseau), konceptem génia v umění, rozvojem osobní korespondence apod. Nárůst důležitosti individua ale zároveň značí pokles významu veřejné sféry.

³⁰ ARENDT, Hannah. *Vita activa, neboli, O činném životě*. Praha: Oikoymenh, 2009

³¹ Tamtéž

Novověká společnost fungovala na zcela jiných principech než řecká polis. Diskuze a vyjednávání byly vytlačeny z veřejné do soukromé sféry, vládu osob nahradila byrokracie s množstvím předpisů a pravidel. Nové vztahy mezi různými společenskými skupinami a jejich fungování v rámci společnosti je tím, co v této době utváří veřejný prostor. „Společnost je opravdu formou lidského spoluzítí, kde se ve veřejném prostoru etabluje a organizuje sám proces života.“³² Znovu se tak spolu s Arendt dostáváme k tvrzení, že charakter veřejného prostoru souvisí se stavem společnosti. Mj. je také daný tím, jaké činnosti jsou v něm vykonávány. A i naopak platí, že charakter činností je ovlivněn tím, jsou-li vykonávány veřejně či soukromě.

Nyní se přesuňme od historického exkurzu k definici veřejného prostoru. Pojem „veřejný“ může mít podle Arendt dva úzce spjaté významy. První význam se pojí se zárukou skutečnosti neboli veřejné je vše, co může každý vidět a slyšet. Druhý význam pak znamená, že veřejné je kulturním či sociálním výtvozem – není možné bez existence lidí.³³ Jak tyto premisy můžeme chápat? Veřejné potvrzuje reálné například proto, že přítomnost druhých nás ujišťuje o realitě dané věci. Něco vidíme, něco si myslíme a druzí nás svým chováním či myšlením ujišťují o tom, že nejde jen o náš výplod fantazie, zjednodušeně řečeno.

V současné době je podle Arendt veřejný prostor vystavený velkému riziku. V době masové kultury, která nutně vede k unifikaci, a navíc je řízena především materiálními – a pomíjivými – zájmy, mizí chápání toho, co je skutečné. Nastiňuje tak určité posunuté chápání reality a proměnu hodnot společnosti. Větší hodnotu než veřejné uznání a prospěšnost má soukromý zisk. A v tom podle Arendt spočívá největší nebezpečí, protože společný svět existuje jen v mnohosti perspektiv. Dodává, že to, co člověk dělá bez přítomnosti ostatních, je bez významu, protože to s sebou nenese žádné důsledky. Soukromé bylo dříve ztotožňováno s nutným, věcmi, které chtějí být skryté před zraky veřejnosti. Jistě můžeme souhlasit s tím, že ne vše lze vykonávat veřejně, ale stejně tak společnosti neprospívá ani přílišné uzavírání do soukromí. Chceme-li mluvit o kvalitním veřejném prostoru, musíme počítat s účastí lidí na něm.

Myšlenky Arendt jsou pro naše zkoumání současného stavu veřejného a jeho úpadku přínosné – mj. odpovídají na otázku, kde jsou kořeny takzvané krize veřejného. Můžeme snadno odvodit, že posílením individuálního v období novověku došlo zároveň ke ztrátě

³² ARENDT, Hannah. *Vita activa, neboli, O činném životě*. Praha: Oikoymenh, 2009, s. 61

³³ Tamtéž, s. 66-70

důvěry ve skutečnost světa a lidí. Jinými slovy, už v novověku započala éra uzavírání se do soukromí, opomíjení veřejného. Zda se určitý jev dostane ze soukromé sféry do veřejné, je dáno tím, jestli je významný pro většinu, relevantní pro společnost. Kvůli důrazu na většinová témata pak mizí různorodost typická pro minority. Obě charakteristiky hrají významnou roli i v chápání současného veřejného prostoru a v tom, co se nazývá jeho krizí. Proč je veřejnost důležitá? Protože dává rámeček našim životům – je to něco, co existuje před námi a bude tady i po nás. Bez její existence by nemohl existovat společný svět ani politika. Tím, že v novověku začal veřejný prostor upadat, upadal i zájem lidí o to vytvořit něco nadčasového, nepomíjivého. Téma věčnosti a nesmrtelnosti skloňovali v protikladu k pomíjivosti ostatně už antičtí filosofové.

3.3.2 Jürgen Habermas a strukturální přeměna veřejnosti

Další koncepce veřejného prostoru, kterou si podrobněji představíme, pochází od německého filosofa a sociologa Jürgena Habermase. Ten definuje pojem „veřejný“ ve svém díle *Strukturální přeměna veřejnosti* jako něco, co je přístupné všem (prostory, budovy). Veřejnou moc ztotožňuje se státem, jehož úkolem je pečovat o blaho všech. Veřejné mínění pak chápe jako něco, co se vytváří v rámci veřejnosti. Mělo by být kritickou funkcí lidu a zárukou svobody myšlení. Jak ale Habermas upozorňuje, jeho role se od této idylické definice liší. Spolu s modernizací společnosti degraduje veřejné mínění na oblast manipulace, stává se pouhým „atributem public relations, oněch úsilí, kterým se nově začalo říkat ‚práce s veřejností‘ a která se zaměřují na vytváření takovéto publicity.“³⁴

Stejně jako Hannah Arendt zkoumá Habermas problém veřejnosti a veřejného prostoru z hlediska specifické aktivity, která v rámci nich probíhá a má blízko k politickému jednání společnosti. Veřejnost v habermasovském pojetí funguje jako jakýsi prostředník mezi názory a požadavky společnosti a politickou sférou. Jeho koncepci si na následujících řádcích rozvedeme poměrně podrobně. Habermas upozornil na proměnu svobodné veřejnosti v konzumní, a to vlivem manipulace ze strany médií a kulturního průmyslu, která zastírá možnost volné diskuze. A právě problém manipulace a odporu vůči ní ze strany občanského aktivismu bude věnovaná část této práce.

³⁴ HABERMAS, Jürgen. *Strukturální přeměna veřejnosti*. Filosofický ústav Akademie věd České republiky, 2000, s. 56

Habermas klade vznik občanské společnosti (která má ve fungování veřejného prostoru stěžejní roli) do novověkého prostředí francouzských debatních salonů a kaváren 17. století.³⁵ Ty fungovaly jako centra nejen umělecké, ale i politické kritiky. Jejich rozvoj souvisí se vznikem národních států, vznikly jako protějšek neosobní oficiální moci, byly tvořeny soukromými osobami (publikem). Jde o výsledek postupné proměny celé společnosti. Se vznikem novodobého státu došlo k oddělení knížecího a státního majetku a zanikla dřívější reprezentativní funkce veřejnosti, kdy byla moc dávána na odiv pomocí vnějších atributů (oděv, chování, rétorika, slavnosti). Na jejím místě vznikl prostor pro sféru veřejné moci, přičemž důležitou roli sehrála neustálá směna zboží a informací prostřednictvím denního tisku. Vznikla nová třída měšťanů, která se pojí s určitou vzdělaností a začíná uvažovat samostatně (lékaři, právníci, profesori, úředníci) a nahrazují tak dřívější měšťanstvo tvořené drobnými řemeslníky a obchodníky. Právě tato skupina občanů se začíná scházet v salonech a kavárnách.³⁶

Habermas si všímá, že společně s těmito změnami ve struktuře společnosti nabyla na významu také otázka rovnosti lidí. K diskuzi měli oficiálně přístup všichni – ve skutečnosti však jen ti, kterým to dovolilo vzdělání. Nicméně s tím, jak se kultura a informace mění ve zboží, jsou čím dál přístupnější pro různé vrstvy obyvatel. Důležitým faktorem při utváření kriticky myslící občanské společnosti byla stoupající obliba četby, která podnítila literární diskuzi. Ty se postupně přeměnily na úroveň diskuzi politické. Občanská společnost chtěla mít právo podílet se na veřejném, moci mluvit do tvorby zákonů, zpochybňovala princip absolutního panství. Se všemi těmito změnami souvisely také politické změny, např. přijetí Deklarace práv člověka a občana, začíná se brát ohled na veřejné mínění, rozšiřuje se volební právo. Souvisí s tím i liberalizace trhu – směna zboží se začíná osvobozovat od státních nařízení a začíná se prosazovat kapitalistický způsob výroby.³⁷

V době novověku vidí Habermas jakousi ideální formu svobodně fungující veřejnosti, veřejného mínění. Nás ale víc zajímá současnost. Právě do ní klade autor zánik kriticky uvažující veřejnosti, která podlehla konzumnímu, pasivnímu stylu života a přizpůsobila se pouze jednostranné spotřebě. Ve společnosti chybí kritická kontrolní funkce,

³⁵ HABERMAS, Jürgen. *Strukturální přeměna veřejnosti*. Filosofický ústav Akademie věd České republiky, 2000.

³⁶ Tamtéž, s. 82

³⁷ Tamtéž

dochází k refeudalizaci neboli novodobému industriálnímu feudalismu. Některé záležitosti dříve spadající do soukromí začínají být řešeny veřejně a stejně tak naopak – veřejná moc se stále častěji dostává do soukromých rukou.³⁸ Soukromá sféra ztratila svůj původní privátní charakter a zůstal v ní pouze rodinný život, práce se stala veřejnější. Velké podniky, které zaměstnávají stovky lidí, začínají přejímat funkce, které ve společnosti dříve plnily veřejné instituce, dávají svým zaměstnancům pocit integrace a jistoty. Proměna rodinného způsobu života tak, jak ji Habermas popisuje, poukazuje k čím dál většímu začlenění jedinců do systému, rodina ztrácí funkce výchovy, ochrany, péče a předávání tradic. Rodiče mají na své děti i na sebe navzájem čím dál méně času, na děti mají větší vliv instituce, mizí otcovská autorita. Rodinný život opustil tuto prvotní edukační funkci a nahradila ji zábavou a spotřebou, které zaplňují nově vzniklou kategorii volného času. Ty mají čím dál víc pasivní charakter, namátkou jmenujme například bezmyšlenkovou konzumaci mediálních sdělení, sledování televize jako způsob trávení rodinného večera, zvyk některých rodin trávit víkendový den v nákupním centru a jistě bychom našli mnoho dalších příkladů ze současného životního stylu. Ten narušuje intimitu soukromé/rodinné sféry, protože do ní neustále zasahuje masmediálně přetvořená veřejnost.

Habermas se k této situaci staví značně kriticky, vidí v ní úpadek společnosti, která přestává být schopna vynášet vlastní soudy a pouze slepě konzumuje, co je jí předhazováno zvenčí: „Literární veřejnost je nahrazována pseudoveřejnou či pseudosoukromou oblastí kulturního konzumu.“³⁹ Je to důsledek jednosměrných sdělení, které k nám proudí z tisku, televize či rozhlasu. Na vině je rovněž kulturní průmysl – už to, že k označení masové kultury používá Habermas pojem průmysl, dává tušit, že už nejde o kulturu s určitou specifickou hodnotou, ale pouze o produkt určený k rychlé, pokud možno co nejméně náročné spotřebě. Kultura se stává zbožím nejen svou formou a způsobem šíření, ale i degradovaným obsahem. Důsledkem všech těchto skutečností je, že vzniká repolitizovaná sféra sociální, kterou nejde zařadit pod kategorie soukromého ani veřejného. Pokud vyjdeme z výše popsané situace, můžeme říci, že člověk se v současnosti dostal do stavu, kdy téměř nemá možnost být plně sám, nebo plně veřejný. Obě sféry se natolik propojily, že je těžké oddělit. Zároveň v této situaci hrozí ztráta schopnosti kritického myšlení – ať jsme doma či na veřejnosti, neustále jsou nám předkládány již zpracované informace, které mají za cíl

³⁸ HABERMAS, Jürgen. *Strukturální přeměna veřejnosti*. Filosofický ústav Akademie věd České republiky, 2000, s. 234

³⁹ Tamtéž, s. 255

nasměrovat naše myšlení určitým směrem. Naproti jednosměrným masmediálním sdělením představují změnu virtuální média. V online prostředí můžeme interagovat a diskutovat jednodušeji a rychleji než kdy dříve. Možnost přidávat informace takřka bez omezení má ale tu nevýhodu, že se pomalu dostáváme do situace naprosto neúnosné přemíry informací. Internetové diskuze a fóra jsou sice prostorem svobody, kde se může vyjádřit každý, ale málokdy přinášejí hmatatelný výsledek či odraz v reálném světě.

Habermas popsal pasivitu a úpadek dnešní konzumní společnosti. Svým negativním kritickým pohledem se tak řadí po bok představitelů tzv. Frankfurtské školy, jako byly Theodor Adorno či Max Horkheimer. Sám ostatně bývá do této skupiny zařazován. Podle Habermase došlo k úplnému rozpadu veřejného mínění, pojem se zcela vyprázdnil. Lidé jeví čím dál menší zájem o veřejné záležitosti, neúčastní se diskuzí, ve volebním rozhodování se nechávají snadno ovlivnit ze strany masmédií a public relations, takže už ani nelze mluvit o demokratickém průběhu voleb. Místo toho se spoléhá na tzv. názorové vůdce, od kterých nekriticky přejímají názory. V diskuzích nezpochybňují, nezamýšlejí se nad hodnotou jejich výroků, nevytváří žádné nové informace, pouze potvrzují myšlenky, které jsou od nich zvnějšku vyžadovány.⁴⁰

Závěrem této podkapitoly tedy můžeme říci, že stejně jako kultura a veřejnost se proměňují i média, jejichž obsah je určovaný především komerčními zájmy a kvůli procesům centralizace dochází k ohrožení jejich kritické funkce. Masmédia mají navíc čím dál větší vliv na myšlení lidí a v podstatě suplují funkci dřívější veřejnosti – stávají se tvůrci veřejného mínění, přičemž konzumentům zůstává iluze, že jsou strůjcem oni sami. Objevují se v nich propagační sdělení jako reklamy a inzerce, což publikum přijímá jako něco samozřejmého – tento fakt svědčí o tom, že jsme na spotřebu a konzum zvyklí všude. Ještě významnější vliv mají tzv. public relations, které ovlivňují veřejné mínění v souladu s nejrůznějšími soukromými zájmy.

⁴⁰ HABERMAS, Jürgen. *Strukturální přeměna veřejnosti*. Filosofický ústav Akademie věd České republiky, 2000, s. 319-322

3.3.3 Richard Sennett a kritika rozpadu veřejné sféry

K nejnámějším kritikům rozpadu veřejné sféry patří americký sociolog Richard Sennett. Ten sám sebe řadí k tzv. performativní škole, kam zařazuje také Ervinga Goffmana a Clifforda Geertze. Pro všechny zmíněné autory je typický důraz na způsoby chování lidí ve veřejném prostoru. Ve svých zkoumáních vycházejí z každodennosti, z toho, jaké role hrajeme před zraky ostatních. Sennett spojuje oblast veřejného s politikou a v jistém smyslu navazuje na Habermase a jeho kritiku konzumní pasivní společnosti. Důležitost veřejného prostoru podle něj spočívá v tom, že je zárodečnou půdou demokracie – prostředím, ve kterém se setkávají různorodé skupiny lidí a vzájemně spolu konstruktivně diskutují. V současné době však nic takového nefunguje. Jako hlavní příčiny rozpadu uvádí přílišnou tendenci k individualismu a nadvládu komercializace.

Sennett vychází ve svých studiích z přesvědčení, že aby se lidé stali skutečně lidskými, potřebují města a agory, v nichž se setkávají s druhými. Střet s odlišností vede k jejich psychologickému a etickému rozvoji. Staví se kriticky k různým formám uzavřenosti a vyloučení v současném městském prostoru. Konkrétně si pod touto uzavřeností můžeme představit např. nákupní centra či gated communities, ale i čtvrti sociálně slabších. Podporují rozvoj xenofobních a rasistických názorů, kvůli uzavřenosti navíc mizí vztah k tomu, co můžeme nazvat kolektivním dobrem. Odkazuje na dvě formy demokracie v antických Aténách, kde jednak fungovala agora jakožto prostor pro diskuzi mnohých, který respektoval odlišné názory. Nutno znovu připomenout, že agora nebyla přístupná všem. Druhým typem bylo politické divadlo (pahorek Pnyx), v němž vždy mluvil jeden člověk, kterému se dostávalo pozornosti od publika – na rozdíl od agory zde panoval jasně ustanovený pořádek a pravidla. „Divadlo organizuje dlouhodobou pozornost, která je nezbytná pro rozhodování; náměstí je školou pro často fragmentární a nepřesnou zkušenost odlišnosti.“⁴¹ Jak jsme si už popsali v obrazu konzumní společnosti u Habermase, tento prostor v současné době chybí a nemůže ho nahradit ani virtuální prostředí. Většina lidí pouze pasivně přijímá informace produkované masmédií, bez snahy pracovat s nimi kriticky.

⁴¹ SENNETT, Richard, KRATOCHVÍL, Petr (ed.). *Architektura a veřejný prostor: texty o moderní a současné architektuře*. Praha: Zlatý řez, 2012, s. 24

Sennett se ve svých dílech zabývá tím, co označujeme krizí veřejného prostoru v současné společnosti. Detailní analýzu problému podává v knize *The Fall of Public Man* (Rozpad veřejného života). Více než jiní autoři se soustředí na individualitu jednotlivých lidí. Všímá si proměny způsobu našeho prožívání, které začalo být více zaměřené samo na sebe než na okolní svět. S tím souvisí změna pohledu na veřejné, které se stalo čímsi vnějším, co se nás přímo netýká. Reflektuje tak nechť člověka zapojovat se do veřejného dění a tendenci uzavírat se v soukromí. Vrátime-li se k myšlence setkávání různých individuí jako předpokladu demokratického veřejného prostoru, musíme odvodit, že je tato odlišnost ohrožena. Uzavíráním se do sebe máme tendenci vnímat odlišné jako znepokojující či dokonce ohrožující. Sennett tento jev nazývá tyranii intimity. Svá očekávání přenášíme ze sféry soukromého do veřejného. Bojíme se všeho, co se našemu chápání vymyká. S tím souvisí tendence vyloučit ze života veřejnosti vše, co je jiné, co nás potenciálně ohrožuje. Unifikace se tak stává jednou z příčin krize veřejného prostoru.⁴²

Městský prostor a jeho fungování Sennett přirovnává k divadelnímu jevišti a hraní rolí. Ve společenském životě se řídíme určitými pravidly a distancujeme se od sebe samých. Pro konkrétní situace jsou stanovené specifické způsoby chování, komunikace, oblékání apod. Tím, že je dodržujeme, postulujeme určitou očekávatelnost našich reakcí a zároveň předpokládáme, že druzí se budou chovat stejně tak (Sennett mluví o tzv. kódech víry⁴³). Vyjdeme-li z předchozích úvah, můžeme říci, že naše role v konzumním světě se zúžila na pozici zákazníka, nikoliv aktivně a tvořivě myslící bytosti. V knize *The Uses of Disorder: Personal Identity & City Life* operuje Sennett s termínem „čistá identita“ („purified identity“). Rozumí jí snahu vytvořit koherentní, jednotnou identitu napříč společností, kterou každý z nás nastavuje okolnímu světu⁴⁴. Znamená to, že se ve veřejném prostoru chováme víceméně všichni stejně a dáváme druhým najevo, že jsme stejní jako oni. Lidé se tváří, že mají něco společného, že sdílejí stejné touhy a cíle. V této snaze je ukrytá tendence vyhnout se odlišnosti, která je vnímána jako ohrožující. Ač to může znít jako silné tvrzení, kde vlastně o novodobou formu otroctví, která nám brání být sami sebou; je to mýtus komunity. Sennett ale upozorňuje na to, že v pravé komunitě nejde o uniformitu, ale rozdílnost se toleruje. Není třeba se jí bát, protože v rámci pravého komunitního života je dán prostor diskuzi a skutečnému poznání lidí navzájem, spolu s respektováním odlišností.

⁴² SENNETT, Richard. *The fall of public man*. London: Penguin, 2002

⁴³Tamtéž, s. 64

⁴⁴ SENNETT, Richard. *The uses of disorder: personal identity & city life*. New York: W.W. Norton, 1992, s. 19

Komunita je tak v protikladu k městskému životu skutečnější, dává prostor pro rozvoj jedince. Purifikovaný městský prostor vede k odcizení lidí navzájem i odcizení člověka od prostředí, které ho obklopuje.⁴⁵

Při hledání východiska z této krize odkazuje Sennett k nutnosti řešit nešvary veřejnosti jako celek, snažit se pochopit vztahy mezi sociálními, ekonomickými a dalšími problémy. Lidé přestali přisuzovat veřejnému důležitost, což se projevilo v organizaci měst. Vymizel z nich život, staly se prostředím, kterým jen procházíme, ale neztrácíme v něm čas. Jsme izolovaní od svého okolí. Navíc máme neustále pocit, že nás ostatní sledují a hodnotí (organizace prostoru tomuto všudypřítomnému dohledu jen napomáhá, příkladem jsou open space kanceláře).

Sennett vyzdvihuje nutnost přizpůsobit řešení problémů veřejnosti podobu fyzického městského prostoru.⁴⁶ Touto myšlenkou potvrzuje, že ti, kdo plánují městský prostor, by měli věnovat pozornost jeho budoucímu společenskému využívání. Neměli by čekat, až se promění společenské vzorce, ale změnou veřejného prostoru se snažit ovlivnit fungování společnosti. Díky tomu se i architekti a urbanisté mohou podílet – byť nepřímou – na změně společenského pořádku a hodnot. Mnohé příklady proměn veřejného prostoru z posledních desetiletí dokládají, že nejde o prázdné fráze, ale že pro fungování veřejnosti jsou přívětivé prostory naprosto zásadní. Rovněž u Sennetta tak najdeme tvrzení, že je důležité myslet o veřejném komplexně, neoddělovat materiální složku od nemateriální a především nezapomínat na propojení stavu společnosti a veřejných prostorů. Chceme-li dosáhnout změny a vyjít z krize ať už veřejného prostoru či hodnot společnosti, nemůžeme se snažit změnit pouze jednu, ale postupně po malých krůčcích proměňovat obě. Jak dokládají příklady z praxe (které si zmíníme později), pozitivní změna v jedné z nich se odrazí i v té druhé.

⁴⁵ SENNETT, Richard. *The uses of disorder: personal identity & city life*. New York: W.W. Norton, 1992.

⁴⁶ SENNETT, Richard. *The fall of public man*. London: Penguin, 2002.

4. Hodnoty a charakteristika veřejného prostoru

Nyní přejdeme od obecnějšího vymezení ke konkrétní charakteristice veřejného prostoru. Představíme si několik pojmů, které vystihují jeho podobu a fungování. Zároveň si nastíníme prvky, které se podílejí na jeho rozkladu až krizi. Jako hlavní příčiny bývají uváděny faktory jako privatizace, konzum, vyloučení, komerce či automobilová doprava. Někteří autoři vidí úpadek také v přehnaných bezpečnostních opatřeních, přesunu veřejného mínění z „živých“ prostorů do médií či do virtuální sféry. Pokud se budeme snažit o zobecnění, můžeme říci, že krizí veřejného prostoru je nejčastěji myšlena přeměna prostoru určeného otevřené diskuzi na prostor manipulace, komerce a exkluze (vyloučení určitých skupin obyvatel ze sféry veřejného). Krize a charakteristika veřejného prostoru se pojí s otázkou jeho hodnoty, kterou se tu také pokusíme reflektovat.

4.1 Otevřenost

Veřejný prostor se v běžném chápání nejčastěji spojuje s otevřeností, tedy s tím, že do něj má přístup každý. I když si to na první pohled neuvědomujeme, při hlubším zamyšlení dospějeme k závěru, že v současném městě se v rámci veřejných prostorů o otevřenosti často mluvit nedá. Ohrožujícím faktorem jsou v obecnější rovině především privatizace, ekonomické zájmy komerčních subjektů, které vedou k výstavbě rozsáhlých obchodních center, dále nejrůznější politické a ideologické tlaky, všudypřítomná kontrola (bezpečnostní opatření, videokamery) a další negativní faktory, které se tváří jako ochránci pořádku. Nemusí jít ani přímo o privatizaci prostoru, stačí se například zamyslet nad tím, jak často se na veřejných místech setkáváte s odlišností, ať už jde např. o etnické menšiny, subkultury, ale také lidé bez domova či sociálně slabší skupiny obyvatel. Pravda je taková, že pokud se s odlišností setkáme, býváme ihned více ve střehu – nevíme, co můžeme čekat. Právě tohoto znepokojení ze strany většinové společnosti jsou si dobře vědomi provozovatelé obchodních center, restauračních zařízení, zábavních parků, hřišť apod. Proto se snaží vytvořit prostor bez „znepokojujících“ faktorů. Jenže právě otevřenost a s ním spojená různorodost veřejného prostoru je jedním z předpokladů nejen jeho kvality, ale také pro vytvoření tolerantní společnosti.

Například právník a urbanista Peter Marcuse předkládá několik principů, které by měly charakterizovat ideální veřejný prostor. Jako nejdůležitější zmiňuje právě otevřenost

pro každého. Veřejný prostor by podle něj měl být stejně přitažlivý a využitelný pro všechny sociální skupiny, přístupný široké skupině obyvatel díky vhodnému umístění a nikdo by z něj neměl být vyloučen. Dalšími aspekty v Marcuseho teorii jsou estetické a environmentální kvality veřejného prostoru; ten by měl být místem svobody slova, rekreace, mít symbolickou roli (upomínat na minulost), přispívat k socializaci a rozmanitosti. Ale zároveň by měl být ekologicky šetrný, efektivní co se týče dopravy lidí a zboží, a také by měl myslet na ekonomickou stránku a nabízet např. nová pracovní místa.⁴⁷ Jak je vidět, veřejný prostor by měl disponovat řadou funkcí, kterým by se v ideálním případě měla věnovat stejná pozornost. Nelze ho tedy redukovat pouze na ekonomickou hodnotu.

4.2 Postava cizince

V tematizaci otevřenosti jsme několikrát zmínili různorodost. Ta úzce souvisí s tím, že se v městském prostoru přirozeně setkáváme s množstvím neznámých lidí. Právě anonymita a život plný různorodosti odlišovaly odjakživa město od venkova, kde se mnohdy zná každý s každým. Takzvaná *postava cizince* je spjatá s městem už od dob středověku, kdy do něj přicházeli venkované – poddaní, tuláci, potulní umělci a další. Je ale třeba zmínit, že ani tehdy se přijetí cizorodých prvků neobešlo bez problémů. Například Miroslav Marcelli zmiňuje tři typy vyrovnávání se s cizorodými prvky napříč historií. Jde o vyloučení, vyhnání (např. lodě bláznů), uzavření (např. ghetta), nebo jejich přivlastnění/apropriace (např. nucený obrat na víru). V moderním městě se pak těchto principů začala zmocňovat novověká racionalita, která chtěla z města vyloučit vše, co si protiřečilo s principy rozumu a pořádku.⁴⁸ Nicméně v souvislosti s naším zkoumáním docházíme k závěru, že tyto principy, byť v pozměněné podobě, fungují v podstatě dodnes. Vyloučení je na denním pořádku, např. lidé bez domova jsou vyháněni z veřejných prostranství, ať už jde o náměstí, parky či nádraží. Uzavření je také stále živou praktikou – na jedné straně jde o vytvoření čtvrtí sociálně slabších, na straně druhé o tzv. gated communities pro nejbohatší vrstvu obyvatel, satelitní městečka apod. S posledním typem, tedy apropiací, se setkáváme například v případě etnik, která se musí přizpůsobit zvykům většinové společnosti a přijmout je za své.

⁴⁷ MARCUSE, Peter. Ohrožení veřejně využívaného prostoru v době stagnace měst. In: SENNETT, Richard, KRATOCHVÍL, Petr (ed.). *Architektura a veřejný prostor: texty o moderní a současné architektuře* Praha: Zlatý řez, 2012, s. 54

⁴⁸ MARCELLI, Miroslav. *Filozofie v meste*. Bratislava: Kalligram, 2009, s. 59

Apropriace jako strategie přivlastnění si něčeho cizorodého se projevovala v historii měst různými způsoby. Např. v novověku bylo za ideální považováno přehledné, pravidelné a architektonicky jednotné město (karteziánské), nicméně tento pořádek byl neustále ohrožován cizorodými prvky a náhodou. Novověká racionalita se snažila s touto nesourodostí vyrovnat právě prostřednictvím apropriace, snahou přivlastnit si stavby, které nezapadaly do jednotné koncepce města.⁴⁹ Procesy přivlastňování zasahují i do současné podoby veřejného prostoru. Jednak ze strany institucí, médií, ale i ze strany občanů, kteří si znovu chtějí přizpůsobit město k obrazu svému. Například polský sociolog Krzysztof Kwiatkowski chápe apropriaci jako uzurpující proces, kterým se ilegálně či symbolicky někdo zmocní cizího práva na něco. Rozlišuje tři druhy – *funkcionální*, kam spadají soukromé komerční zájmy, vznik nákupních center, parkovacích ploch, gated communities atd., dále *kulturní*, kdy dojde k přivlastnění určité oblasti specifickou skupinou (např. fotbaloví fanoušky) a nakonec i *kriminální* apropriace, kdy se určitá čtvrť stane nebezpečnou vinnou různých zlodějských gangů.⁵⁰ Pro kvalitní veřejný prostor je důležité, aby patřil těm, kteří ho využívají – občanům, a to všem bez rozdílu.

Ve veřejném prostoru se sice neustále setkáváme s neznámými lidmi, nejde však o skutečné setkávání, ale spíše jednorázové fyzické míjení. V současné době tematizuje postavu cizince ve svých dílech polský sociolog Zygmunt Bauman v rámci konceptu tekuté modernity. Odkazuje na Sennettovy studie o chování lidí ve městě, které je založené na určitém typu *zdvořilosti*. Jde v podstatě o přehlížení ostatních a navazování jen nezbytně nutných a formálních kontaktů v městském prostoru. Chováme se k ostatním určitým způsobem, a zároveň toto chování očekáváme i od druhých. Tuto skutečnost ilustruje např. setkání v prostoru výtahů či městské hromadné dopravy, kde nuceně v naší intimní zóně tolerovat přítomnost „cizinců“. Podle Baumana má toto předvídatelné chování vliv na chápání pojmu individuality. Nejsme schopni žít s tím, co se odlišuje od určité normy a máme tak tendenci podrobovat vše uniformitě, bojíme se „cizího“.⁵¹ Bauman mj. zmiňuje knihu *Smutné tropy* antropologa Léviho-Strausse, který při zkoumání primitivních společností popsal dva způsoby, jakými se společnost může vyrovnat s cizorodými prvky. *Antropoemické* hledisko znamená „vyvržení“ těch druhých, jejich odstranění. V městském prostoru tak můžeme mluvit např. o vyhošťování bezdomovců z konzumních zón či jiných

⁴⁹ MARCELLI, Miroslav. *Filozofi v meste*. Bratislava: Kalligram, 2009, s. 95

⁵⁰ KWIATKOWSKI, Krzysztof. *Public Space and its Usurper Appropriation*. In: Architecture. Technical Transactions [online] [cit. 2016-09-04]. Dostupné z: https://suw.biblos.pk.edu.pl/resources/i2/i4/i7/i4/r2474/KwiatkowskiK_PrzestrzenPubliczna.pdf

⁵¹ BAUMAN, Zygmunt. *Tekutá modernost*. Praha: Mladá fronta, 2002

veřejných prostorů. Druhou strategií nazývá Lévi-Strauss *antropofágní*, jde o „pohlčení“ cizorodých prvků do systému, které však může být i vynucené.⁵² Jako příklad ze současnosti můžeme zmínit vyhlášky, které zakazují konzumaci alkoholu na veřejných prostranstvích, díky kterému vyloučí „nebezpečí“ nechtěného narušení veřejného pořádku nebo uniformní dress-code zaměstnanců obchodů. Na zmíněných příkladech se nám tak potvrzuje, že určité strategie, které udržují pořádek ve veřejném prostoru, mají mnohem hlubší kořeny než by se mohlo zdát.

I v českých odborných kruzích najdeme v myšlení o veřejném prostoru tematizaci cizorodých prvků. Například sociolog Pavel Pospěch stanovuje tři charakteristické rysy veřejného prostoru. Jsou jimi heterogenita, dualita atraktivity a ohrožení a právě přítomnost cizinců. Heterogenitou má na mysli sociální různorodost lidí ve veřejném prostoru, která souvisí s požadavkem jeho otevřenosti. Přítomnost cizinců je v městském prostoru něčím samozřejmým, pohybujeme-li se městem, neustále potkáváme lidi, které neznáme, ale sdílíme s nimi daný prostor. Souvisí s tím zmíněná atraktivita a ohrožení. Svět plný cizích lidí nás podle Pospěcha na jedné straně fascinuje, podněcuje naši pozornost, na druhé straně může vyvolávat strach, protože si nikdy nemůžeme být jistí, co od druhých čekat.⁵³ Jak lze v takovém neustálém napětí každodenně žít? Zamyslíme-li se nad našimi zkušenostmi s městem, uvědomíme si, že naše chování je zautomatizované a že většinu času nepřemýšlíme nad potenciálním nebezpečím. Na druhou stranu ani nejsme městem zaujati v dobrém slova smyslu, nefascinuje nás jeho jedinečnost, protože ho pokládáme za samozřejmost. Je to způsobené jednak schopností přizpůsobit vědomí dané situaci (blazeovaností), ale také psanými i nepsanými pravidly, kterými se chod města řídí – regulací. Pojďme si je přiblížit.

4.3 Blazeovanost

Blazeovanost představuje základní strategii, kterou si při každodenním pohybu městským veřejným prostorem osvojujeme. V ruchu velkoměsta jsme vystaveni tolika smyslovým dojmům, že se náš nervový aparát musí přizpůsobit a naučit se určité lhostejnosti, abychom byli schopni přežít a fungovat. Sociolog Georg Simmel toto „otupení

⁵² LÉVI-STRAUSS, Claude. *Smutné tropy*. V Praze: Rybka, 2011

⁵³ POSPĚCH, Pavel. *Od veřejného prostoru k nákupním centrům*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2015, s. 30-33

smyslů“ označuje pojmem blazeovanost.⁵⁴ Díky chráníme sami sebe před přemírou vzruchů. Negativním důsledkem je, že si zároveň přestáváme pozorně všimnout našeho okolí. Snižuje se naše schopnost vnímat věci kolem nás, uvědomovat si jejich hodnotu, různorodost. Simmel dokonce mluví o tom, že nulovými reakcemi na vnější podněty dochází ke znehodnocení objektivního světa. Důsledkem toho je, že se i naše osobnost cítí znehodnocená (jak jsme už na mnoha místech zdůrazňovali – naše individualita se vždy utváří vztahem s vnějším prostředím). Ve veřejných prostorech se navíc tento aspekt projevuje lhostejností vůči ostatním lidem, což vysvětluje mnohé aspekty krize veřejného a společnosti jako takové.⁵⁵

Blazeovaný postoj je tím, co odlišuje maloměstský život od velkoměstského. Na malém městě věnují občané sobě navzájem o dost větší pozornost, což se vždy nepojí jen s vřelostí, ale i dohledem a předsudky. Naproti tomu ve velkoměstském prostředí se můžeme cítit víc svobodně, protože si nás ostatní příliš nevšímají. Právě městské prostředí by tedy mělo být zároveň nejprívětivější k rozvíjení individuálních odlišností, měli bychom se v něm nejčastěji setkávat s různorodostí. Jenže jak už jsme si popsali na předchozích stranách, ve skutečnosti to úplně nefunguje. Je pravda, že městská společnost je názorově uvolněnější a méně tradiční než venkov, ale zároveň se od jejích členů vyžaduje dodržování pravidel a přizpůsobení se vyžadované uniformitě. Pokud toto občan města nerespektuje, vystavuje se riziku vyloučení. Dalším negativním aspektem blazeovaného postoje může být také větší izolace jedince, pocit osamělosti a odtržení. Právě tomu by měl kvalitní veřejný prostor zabránit – měl by každému umožnit cítit se součástí kolektivu, setkávat se s cizími lidmi a moci se podílet na společných aktivitách. Příkladem takové situace mohou být např. komunitní zahrady, které přispívají k socializaci osamělých lidí (senioři, dlouhodobě nezaměstnaní apod.), umožňují jim poznat své sousedy, trávit čas smysluplnou činností, na které se může podílet každý bez většího omezení (nutností je zaplacení poplatku za využívání prostoru). Právě nabídka aktivit tohoto typu přispívá k odstranění neosobního kontaktu a ke sblížení lidí, které spojuje místo, kde žijí.

4.4 Vnitřní a vnější regulace

Kromě blazeovaného postoje se v každodenním životě v městském prostředí

⁵⁴ SIMMEL, Georg. *O podstatě kultúry*. Bratislava: Kalligram, 2003, s. 39

⁵⁵ Tamtéž

přizpůsobujeme různým formám regulace. Těmi se zabývá už Pavel Pospěch ve studii *Od veřejného prostoru k nákupním centrům*. Prvním typem je *vnitřní regulace*, kterou si osvojují individua pohybující se ve veřejném prostoru: „Vnitřní regulativ sestává z norem, pravidel a významů, které jsou produkovány a reprodukovány v každodenní interakci.“⁵⁶ Právě tato pravidla umožňují naše fungování v městském prostředí, protože se díky nim zjednodušuje vzájemná interakce s cizími lidmi, které potkáváme. Víme, co je považováno za „normální“, stejně tak díky nim poznáme, že něco není v pořádku a měli bychom být ostražití. Např. pohybuje-li se někde opilý člověk a pokřikuje na ostatní, dá se očekávat, že se mu lidé budou snažit vyhnout. Stejně tak spí-li někdo na lavičce a vypadá zanedbaně, vyberou si lidé na sezení vzdálenější místo. Takových příkladů bychom mohli uvést bezpočet, jde o jednoduché situace, na které v městském životě (a především velkoměstském s větší koncentrací anonymních jedinců) narážíme každodenně.

Pospěch se pokouší o systematizaci těchto pravidel, které fungují na *principech neosobnosti, anonymity a zdvořilosti*. Probíhají automaticky a platí, že jejich adresátem není konkrétní osoba, ale společenský řád. Podržíme-li někomu dveře nebo pustíme-li v tramvaji sednout staršího člověka, je to ničím nezaujatá a odosobněná reakce. Nepouštíme sednout tu konkrétní osobu, pouze plníme určitou roli. Další aspekt označuje Pospěch jako *alokaci zaujetí a komunikace*. To znamená, že v každé situaci musíme působit jako bychom plnili určitý účel, abychom nebudili dojem, že se „poflakujeme“. Toto zaujetí je často předstíráno, aby člověk nevzbuzoval pozornost ostatních. Proto jsou v čekárnách umístěné časopisy, lidé si často kontrolují mobilní telefony, prohlížejí plakáty či jízdni řády apod.⁵⁷ Pro tato pravidla ale platí určité výjimky. Pospěch zmiňuje několik kategorií dle sociologa Ervinga Goffmana⁵⁸. Jde např. o možnost oslovit osobu, která má uniformu, nebo zastává nějaké jiné veřejné funkce (recepční, prodavač), dále osoby, které jsou dočasně mimo svoji běžnou roli (opilci). Dalšími kategoriemi jsou tzv. „otevřené osoby“, u kterých porušování pravidel tolerujeme kvůli jejich statusu (děti, mentálně postižení lidé, velmi staří lidé) a „otevřené situace“ (nehoda, požár), v rámci kterých přirozeně platí jiná pravidla než při běžných interakcích.

⁵⁶ POSPĚCH, Pavel. *Od veřejného prostoru k nákupním centrům*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2015, s. 37

⁵⁷ Tamtéž, s. 47-48

⁵⁸ GOFFMAN, Erving. *Všichni hrajeme divadlo: sebe prezentace v každodenním životě*. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon, 1999

Druhým typem je *vnější regulace*, která pramení ze stanov nejrůznějších institucí. Tedy například nařízení vlády, městských úřadů, plánování architektů, soukromých vlastníků, kamerové systémy apod. Těmto pravidlům se musíme přizpůsobit a osvojit si je. Nesouhlasíme-li s nimi, můžeme o jejich podobě s institucemi do jisté míry diskutovat z pozice občana, snažit se je změnit, upozorňovat na jejich negativní aspekty. Podoby vnější regulace se vždy vážou ke konkrétnímu prostoru a času. Je zajímavé pozorovat, jak v České republice v posledních letech narůstají zákazy dříve tolerovaných činností. Na stále větším množství veřejných prostranství není tolerováno popíjet alkohol, což je vysvětlováno zvýšením bezpečnosti⁵⁹. Nicméně v některých případech mohou být tyto kroky považovány za diskutabilní – např. pokud dojde k takovému zákazu v místech, kde poblíž fungují restaurační zařízení a kavárny, kterým tyto vyhlášky zajišťují větší zisk. Zatímco v případě alkoholu může jít o zvýšené riziko narušení pořádku, u jiných vyhlášek omezujících otevřenost prostoru tomu tak ani zdaleka není. V některých českých městech např. platí nařízení, která zakazují sezení na zídkách, schodech či v parcích.⁶⁰

Tato nesmyslná nařízení souvisejí často s tím, že v současné společnosti dochází ke změnám chápání pojmu *bezpečnost* – na tento posun rovněž Pospěch upozorňuje. Často se pod ní zařazují takové činy, které souvisejí spíš s pohodlností než se skutečným nebezpečím (např. přítomnost bezdomovců v nákupních centrech).⁶¹ Mnozí autoři kvůli všudypřítomnosti ostrahy a monitorování našeho chování poukazují na vznik nového mocenského uspořádání. Jsme neustále sledováni, a to nejen přímo, ale i prostřednictvím digitální stopy, kterou každý z nás zanecháváme, kdykoliv platíme bankovní kartou, použijeme mobilní telefon, počítač, nebo kartu s čipem pro vstup do budovy. S dohledem souvisí další z aspektů současného veřejného prostoru – rostoucí míra privatizace.

4.5 Privatizace

Procesy *privatizace* často negativně ovlivňují kvality i samotnou podstatu veřejného

⁵⁹ „Suchá“ Praha. Zákaz pít alkohol na veřejnosti nově na 837 místech. TÝDEN.cz [online]. 2013, (neuveďeno). [cit. 2016-02-05]. Dostupné z: http://www.tyden.cz/rubriky/domaci/sucha-praha-zakaz-pit-alkohol-na-verejnosti-nove-na-837-mistech_284527.html

⁶⁰ Města na severu přitvrzují. Lidem zakazují sedět na trávě i grilovat. IDNES.cz [online]. 2015 (neuveďeno). [cit. 2016-02-05]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/obce-na-severu-pritvrzují-099-/domaci.aspx?c=A151015_115826_domaci_zt

⁶¹ POSPĚCH, Pavel. *Od veřejného prostoru k nákupním centrům*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2015, s. 73

prostoru. Veřejně vlastněné prostory jsou ve velké míře nahrazovány soukromým vlastnictvím, městský prostor obsazují obchodní centra, zábavní parky atd. Jako symbol těchto procesů můžeme vnímat nákupní centra. Už Habermas se stavěl kriticky ke „vzniku“ volného času reorganizací práce (směnný provoz v továrnách), který slouží konzumu a pasivní zábavě. Vrcholem těchto tendencí jsou právě nákupní centra, která se rozrůstají do podoby „města ve městě“. Na jednom místě najdeme obchody všeho druhu, restaurace, kina, banky, pojišťovny, sportovní centra apod. Značná část městské populace, která opustila veřejné prostory, se přesunula právě sem.

Nicméně tyto prostory jsou spjaté s pevně danými pravidly a nejsou přístupné pro každého, pouze pro žádoucí osoby – jejich cílem je výtěžek. Snaží se veškerým svým uspořádáním o to, aby lidé především nakupovali. Proto sem nemají přístup např. lidé bez domova, vítané nejsou ani skupiny teenagerů, není dovoleno propagovat své názory, není zde možné rozdávat jiné než komerční letáky či sbírat podpisy pod petice. Podle Pospěcha tato pravidla ohrožují sociální rozmanitost a přispívají k unifikaci jedinců.⁶² V širším smyslu chápání pojmu privatizace nejde jen o majetkový přesun, ale obecně o zohledňování ekonomických zájmů privátních aktérů při správě veřejného prostoru. Jelikož hlavním cílem obchodních center je spotřeba, snaží se přizpůsobit prostory co nejvíce tak, aby šly na ruku co nejširší vrstvě obyvatel disponujících určitým majetkem. Tato cílová skupina se chce cítit co nejpohodlněji a nejbezpečněji, proto jsou nákupní centra pod neustálou kontrolou ostrahy a kamer. Prostor ztrácí svoji přirozenost, lidé se neučí žít s různorodostí, ale jsou čím dál víc podřizováni uniformitě: „Jde o jakousi očištěnou podobu městského veřejného prostoru, která si z tradičního města bere jen to, co je pro ni zajímavé, a prostřednictvím nástrojů sociální kontroly vylučuje vše, co by mohlo být nebezpečné, nepohodlné, ohrožující, či se mohlo vzepřít možnostem kontroly.“⁶³

Procesy privatizace ohrožují kvalitu veřejného prostoru např. i tím, že různí vlastníci mají různé zájmy a neohlíží se na charakter celku daného prostoru. Určité městské oblasti tak vytváří nekompaktní celek, ve kterém se vedle sebe nešetrně sráží dějinné památníky s komerčními objekty. Jejich vlastníci se neohlíží na zájmy obyvatel města, soustředí se spíše na turisty, kteří jsou pro ně ekonomicky zajímavější skupinou. Jako příklad

⁶² POSPĚCH, Pavel. *Od veřejného prostoru k nákupním centrům*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2015, s. 161

⁶³ Tamtéž, s. 163

můžeme uvést např. pražské Staré město, které jde na ruku turistům nejen nabídkou obchodů, atrakcí, ale dokonce i v otázkách pronajímání bytů.

Nové městské prostory, ke kterým patří v největší míře právě nákupní centra, relativizují hranici mezi soukromým a veřejným. Patří soukromým majitelům, ale zároveň přebírají některé funkce veřejného prostoru a tváří se jako novodobá forma dřívějšího tržiště. Jenže v případě trhů neexistovala psaná pravidla určující, jak se jeho návštěvníci mají chovat či dokonce jací mají být, aby jim byl vstup umožněn. Rovněž zde nepanuje svoboda projevu, vše je redukováno na konzum. V privátní sféře se jedinec musí přizpůsobit požadavkům a pravidlům vlastníka. Tento požadavek je v rozporu s otevřeností veřejného prostoru, protože, jak píše Miroslav Marcelli, „právě v tomto priestore sa môže rozvinúť proces kritickej reflexie noriem, rozhodnutí a opatrení, ktorými spoločenský život usmerňujú inštitúcie; práve v tomto priestore sa formuluje verejný záujem a vzhľadom naň sa tu potom môžu legitimizovať (alebo spochybniť) účinky politickej moci; a práve v tomto priestore sa z prejavov individuálnych a skupinových postojov môže vytvárať verejnosť, spoločenstvo ľudí zaangažovaných na veciach spoločných.“⁶⁴

Většina autorů-sociologů hodnotí nákupní centra negativně. Pavel Pospěch je výjimkou, jeho postoj je ryze neutrální, vyhýbá se závěrům o hodnotě nákupních center, pouze poukazuje na jejich vztah k veřejnému prostoru. Ten podle něj nečelí zániku, ale pouze transformaci. Vzniká nová podoba odlišná od ideje agory, vnější regulace je v současné době posílena na úkor regulace vnitřní. Nicméně existence obou typů je podle něj pro existenci veřejného prostoru nutná, jinak by opravdu hrozil jeho zánik.⁶⁵ V návaznosti na jeho slova se můžeme zamyslet, jak by měla být ona vnitřní a vnější regulace nastavena, abychom mohli mluvit o svobodném, otevřeném veřejném prostoru. Na jedné straně by muselo dojít ke snaze o změnu ze strany institucí. Například pokud bychom chtěli přizpůsobit pravidla soukromých prostorů, které fungují jako veřejné, větší otevřenosti, neobešli bychom se bez zásahu ze strany dalších institucí (městských či státních). Těžko však můžeme čekat, že tak učiní bez popudu občanů. Právě občané a jejich nároky na kvalitnější prostor jsou impulsem pro změnu. Nejde jen o občanský aktivismus, který většinová společnost mnohdy vnímá ne

⁶⁴ MARCELLI, Miroslav. *Město a jeho veřejný prostor*. [online]. Dostupné z: <http://www.seps.sk/zp/casopisy/zp/2001/zp4/marcelli.htm>

⁶⁵ POSPĚCH, Pavel. *Od veřejného prostoru k nákupním centrům*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2015, s. 171

příliš pozitivně, ale obecně o pokusy ukázat, že město může fungovat jinak, než jak jsme zvyklí. Že se může přizpůsobit lidem, kteří v něm budou moci plnohodnotně a aktivně trávit volný čas.

4.6 Čas, prostor a globalizace

Ve snaze charakterizovat veřejný prostor se nevyhneme jeho spjatosti s konkrétním časovým určením a tím, co nazýváme tempem či rytmem doby. Tato problematika je mimo jiné také předmětem úvah Zygmunta Baumana. Klíčovou vlastností života v tzv. tekuté době je podle něj měnící se vztah mezi časem a prostorem. A to dokonce natolik, že od jejich oddělení odvozuje nástup éry modernity: „*Modernost začíná v momentě, kdy jsou prostor a čas odtrženy od životní praxe i od sebe navzájem a jsou připraveny ke své teoretizaci jako dvě zvláštní a vzájemně nezávislé strategie a aktivity.*“⁶⁶ Na rozdíl od dřívější doby, kdy byl prostor chápán na základě toho, za jakou dobu ho lze překonat, pozorujeme dnes vyvázání vzájemné závislosti času a prostoru. Díky technologiím ztratil prostor svůj původní význam, nejsme na něm závislí. Tato skutečnost přispívá k „tekutosti“, nestálosti doby. Můžeme libovolně cestovat, snadněji měnit bydliště, zaměstnání, ale i hodnoty, životní cíle a partnery. Nejsme vázáni na jedno místo. Ti, kteří jsou „pohybliví“ a nebojí se změny, se stávají úspěšnějšími a mají v rukou větší moc. Vládou ti, kteří se nejrychleji pohybují a jednají, ne ti, kteří lpí na nějaké formě stálosti. Jediným cílem dneška je podle Baumana okamžitost. Dochází k opuštění předem daných vzorů a konfigurací, na základě kterých se život společnosti odvíjel. Mizí stálost a vše podléhá neustálé změně – jak na úrovni společenské, tak na úrovni individua. To, že chybí určité pojítko, něco, co by bylo společné všem lidem, spojuje Bauman s krizí veřejného prostoru. Chybí nám vize společnosti, která by měla určitou identitu nebo ideu budoucího směřování. To, co je nám cizí, je vyloučeno, místo aby v rámci veřejného prostoru docházelo ke vzájemnému dialogu a vyjednávání – dáváme přednost absolutní nekonfliktnosti za cenu přerušených mezilidských vazeb. Opět se tedy dostáváme k otázce krize veřejného prostoru, se kterou se naše společnost potýká, a jejímu vztahu k naší identitě. Jestliže společně s Baumanem uznáme ztrátu hodnot jak na úrovni individuální, tak společenské, jak potom můžeme vytvářet demokratický, otevřený prostor? Jsme skutečně pouze společností konzumu? Stále početnější příklady z mnoha evropských měst – včetně českých – dokládají, že situace není až tak tragická a že lidé touží

⁶⁶ BAUMAN, Zygmunt. *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta, 2002, s. 21

po setkávání, utváření společných hodnot, že se chtějí vzdálit diktátu konzumní společnosti. Stejně jako přibývá pozitivních proměn veřejného prostoru, lze vysledovat i různá občanská hnutí, komunitní městské projekty apod., které přispívají k oživení měst a jejich přizpůsobení se lidem jako bytostem, ne spotřebitelům.

S otázkou podoby měst se také pojí problematika *globalizace* neboli mizení hranic mezi vzdálenými prostory, kterou mnozí autoři uvádějí jako jednoho z viníků krize veřejného prostoru. Ke globalizaci totiž patří dopravní infrastruktura (dálnice, vysokorychlostní silnice, letiště, nádraží aj.), která často vzniká jen z hlediska ekonomických aspektů, které se prosazují navzdory těm krajinným či společenským. Z hlediska veřejného prostoru patří k negativním aspektům také omezování sociálního kontaktu – lidé uzavření v automobilech jsou izolováni od ostatních, doprava ve městech zabírá příliš velké prostory a vytváří tak bariéry pro lidi, komplikuje kratší cesty za prací či do školy.⁶⁷ Všechny tyto jevy jdou proti kvalitě veřejného prostoru jako místu setkávání. Občas se může zdát, že dopravní infrastruktura byla navržena absolutně bez ohledu na pěší chodce a cyklisty, přechody a úzké chodníky často neodpovídají požadavku příjemného pohybu městem pro všechny.

Kromě procesů globalizace ohrožuje veřejný prostor také tzv. *disneylandizace*, která z globalizací úzce souvisí. Obě mají za následek mizení *genia loci* určitých míst. Pod pojmem *disneylandizace* se rozumí změna funkce určitých míst, které dříve sloužili poznání a symbolickému uctění minulosti. Ta bývá nahrazována zábavou a konzumem. Jde tedy o určitou *falzifikaci*, kterou si spojujeme s podvodem, nepravou nápodobou.⁶⁸ Například Václav Cílek studoval tyto změny na příkladu dvou českých měst. Píše, že Český Krumlov byl za dob socialismu sice neopravený, chátrající, šedý, ale měl své kouzlo a jeho obyvatelé v něm mohli žít tak, jak pro ně bylo přirozené. Naproti tomu dnes krásnější a renovované město slouží především turistům. Centrum je během sezony velmi hlučné, na každém kroku narazíte na stánek se suvenýry, kavárny, a další turistická lákadla. Obyvatelé z centra vymizeli, vyplatilo se jim přeměnit své domy na penziony a sami žijí na sídlištích, kde nacházejí klid. „Kulisy zůstaly, ale kus se hraje jiný. Stíny minulosti, která zarmocuje, ale i

⁶⁷ Mierzejewska L., *Appropriation of public urban space as an effect of privatisation and globalisation*. *Quaestiones Geographicae* 30(4) [online]. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2011, s. 44. [cit. 2016-09-04]. Dostupné z: http://geoinfo.amu.edu.pl/qg/archives/2011/QG30_4_39-46.pdf

⁶⁸ CÍLEK, Václav. *Falzifikace a Disneylandizace města*. *Lidé města* 7, 2005. [online], s. 178-182. Dostupné z: <http://www.urbanpeople.cz/archiv/cisla/7-2005-1/falzifikace-a-disneylandizace-mesta.html?language=cs>

prohlubuje, byly nahrazeny přiovilou dovádíostí. Málo platné, je to jiné město.“⁶⁹ Druhým příkladem proměny místa v „disneyland“ je Staroměstské náměstí v Praze. Jak mohou Pražané sledovat, jeho historický význam se v mysli lidí téměř vytratil, místní lidé zmizeli, daří se tu především obchodu a zábavě. Když si vzpomeneme, jak vypadají centra jiných evropských měst, nemůžeme se ubránit pocitu unifikace. Historické a duchovní vyprázdňení míst je globálním rysem a dochází k ohrožení autenticity a tím pádem i kvality veřejného prostoru.

Závěrem této části práce můžeme shrnout, že privatizace a globalizace jsou procesy, které dalekosáhle ovlivňují nejen sociologicko-ekonomické aspekty života, ale i podobu veřejného prostoru a kvalitu života v něm. Proto by mělo být úkolem institucí zabránit těmto negativním změnám a to tak, že zajistí obyvatelům měst otevřený přístup k veřejným prostorům, minimalizují procesy vyloučení a přivlastňování a budou chránit jeho rozmanitost a autenticitu. Ta je totiž stěžejním požadavkem při utváření kvalitního a svébytného veřejného prostoru. Právě kvalita míst, ve kterých žijeme a scházíme se s ostatními členy společnosti, nás bude zajímat v následující kapitole.

⁶⁹ CÍLEK, Václav. *Falzifikace a Disneylandizace města*. Lidé města 7, 2005. [online], s. 178-182. Dostupné z: <http://www.urbanpeople.cz/archiv/cisla/7-2005-1/falzifikace-a-disneylandizace-mesta.html?language=cs>

5. Kvalita veřejného prostoru

Ještě než přistoupíme k samotné analýze konkrétních požadavků na kvalitní veřejný prostor, musíme si ujasnit, proč je pro nás vlastně tak důležitý. Na předchozích stránkách jsme si přiblížili několik konceptů veřejného prostoru z pohledu takových osobností, jako byla Hannah Arendt, Jürgen Habermas a Richard Sennett. Pro všechny tři je společná určitá politická vize či přesah veřejného prostoru. V jejich dílech nacházíme myšlenky postulující oboustranný vztah mezi existencí svobodného veřejného prostoru a demokratickou společností. Kromě společenských otázek je ale kvalitní prostor důležitý také pro každého jednotlivce. Prostředí, ve kterém se každodenně pohybujeme, nás totiž ovlivňuje víc, než si myslíme. Je tím, co utváří naši identitu, a právě proto bychom měli jeho kvalitě věnovat pozornost. Současné snahy charakterizovat určité město z pohledu jeho kvality se většinou pojí s výzkumy, které se zaměřují na dopravu, bydlení, zaměstnání, nabídku a dostupnost služeb či kulturní a volnočasové vyžití. Město se tak rozpadá do určitých fragmentů, každý z nich plní jinou úlohu. Problém nastává tehdy, když přestanou fungovat jako celek. Každou z částí totiž řeší jiné instituce, které spolu často nespolupracují. Opomíjí se fungování celku.

Vrátíme-li se k mentálním mapám, kterými se podrobněji zabýval Kevin Lynch, můžeme říci, že díky nim městu rozumíme a dokážeme se v něm orientovat. Můžeme z toho vyvodit, že mentální mapy města pro nás mají rozhodující úlohu při našem posuzování okolního prostředí, určují, zda se v něm cítíme dobře, dokážeme se s ním ztotožnit, nebo naopak jestli v něm jen přežíváme. Jak si nyní ukážeme, při městském plánování je důležité věnovat pozornost i těmto dříve opomíjeným faktům a soustředit se na to, jakým způsobem městu rozumí ti, kdo v něm žijí a využívají ho. V této kapitole si představíme především studie dánského architekta a předního urbanisty Jana Gehla, který ve svých pracích podrobně zanalyzoval, jak by mělo vypadat prostředí uzpůsobené lidským potřebám. Blíže se také podíváme na nastíněnou problematiku identity jedince a charakteru společnosti ve vztahu k okolnímu prostředí, aspekt, který Gehl ve svých studiích přímo netematizuje. Kromě toho se také zamyslíme nad tím, jestli a do jaké míry kvalitu prostorů ohrožuje virtuální realita a institucionální dohled.

5.1 Koncept živých měst

Dánský architekt a urbanista Jan Gehl patří k nejznámějším představitelům reflexe veřejného prostoru. Přestože napsal své stěžejní studie už v 70. letech 20. století, obsahují obecné principy, které můžeme při zkoumání měst uplatňovat i dnes. Mnoho nedostatků, na které upozorňoval, navíc dodnes nebylo odstraněno. Gehl se zabývá morfologií veřejných prostranství, jejichž kvalitu dává do souvislosti s fungováním občanské společnosti. Především v prostředí postsocialistických států lze pozorovat problematické zacházení s veřejným prostorem a jeho nedostatečnou kvalitu. Právě proto nelze jeho úvahy o městě opomenout. Východiskem mu je člověk jakožto hlavní činitel městského prostoru – přítomnost lidí je tím, co dělá z města město. Proto by se při plánování městského prostředí mělo vycházet především z potřeb člověka, uzpůsobovat ho lidskému měřítku. Města by měla být živá, udržitelná a bezpečná. Mají tady být především pro lidi, ne pro dopravu či ekonomické subjekty. Gehl k problému říká, že: „klíč k dobrému městskému projektování pro lidi je lidské tělo, smysly a lidská pohyblivost.“⁷⁰ Krizi veřejného prostoru lze v jeho pojetí překonat navrácením lidského měřítka do našich měst.

Gehl ve svých studiích upozorňuje na to, že upřednostňováním dopravy a výstavby nových budov před obyvateli, ke kterému v městském plánování docházelo a dochází, vede k odcizenosti měst. Patří ke kritikům funkcionalismu a poukazuje na to, že tento směr selhal kvůli nedostatečné pozornosti k vlivu budov na venkovní aktivity, nevěnoval si psychologických a sociálních aspektů podoby města. Doslova uvádí, že v poválečném městském plánování byl vypuzen život z prostorů mezi budovami.⁷¹

Naše chování a pobývání v městském prostoru je často zautomatizované a neuvědomělé. Gehl se soustředí právě na tyto nejběžnější aktivity, které provozujeme, a snaží se na jejich základě stanovit podmínky prostoru, který bude z hlediska přirozených potřeb člověka nejpřitažlivější. Východiskem každého architektonického plánování by podle něj měly být právě aktivity člověka, které rozděluje do tří skupin na základě jejich nutnosti. První skupinou jsou *nezbytné aktivity*, kam zahrnuje vše, co musíme kvůli povinnostem vykonávat – cesta do zaměstnání, do školy, nákupy apod. Tyto aktivity kladou na prostor ty

⁷⁰ GEHL, Jan. *Města pro lidi*. Brno: Partnerství, 2012, s. 59

⁷¹ GEHL, Jan. *Život mezi budovami: užívání veřejných prostranství*. Brno: Nadace Partnerství, 2000, s. 47- 49

nejmenší nároky, protože se jim víceméně nemůžeme vyhnout. Naproti tomu *volitelné aktivity* už předpokládají určitou kvalitu prostoru, ve kterém se budou odehrávat. Jde například o běžné zastavení se, rozhlédnutí se, posezení na lavičce. Pokud si můžeme vybrat, nejspíš nebudeme se zastavovat na rušném místě, kterým ostatní akorát ve spěchu procházejí, ale posuneme se do klidnějšího koutku. Tato obyčejná zastavení se mohou vést k třetímu typu činností, které jsou závislé na přítomnosti jiných lidí – *aktivit společenských*. Může jít o pasivní setkání, kdy druhé pouze slyšíme a vidíme, nebo náhodné kontakty, při kterých s druhými prohodíme pár slov. Právě tento typ aktivit je nejpodstatnější pro naše sociální fungování a je spjatý s nepředvídatelností, spontánností a neplánovaností. Společenská setkávání ve veřejném prostoru jsou pro nás zdrojem nových impulsů a inspirací.⁷² Nicméně můžeme doplnit, že kvalitní prostor zpříjemňuje všechny tři typy aktivit, od chůze, postávání až k sezení či zapojení se do aktivit. Naše smysly rychle vyhodnotí situaci a rozhodnou se, jestli je daná situace vhodná pro odpočinek, navázání kontaktu, nebo jestli je lepší z místa co nejrychleji zmizet.

Základní požadavky kladené Gehlem na kvalitní městský prostor, které rozebírá v knize *Města pro lidi*, lze shrnout do několika pojmů, které spolu navzájem úzce souvisí: *život, bezpečnost, udržitelnost a zdravot.* *Živá města* jsou taková, ve kterých se ve venkovních prostorech pohybuje velké množství lidí, což samo o sobě předpokládá, že dávají přednost pěší, cyklistické či hromadné dopravě před automobilovou. To má příznivý dopad na jejich zdraví i životní prostředí. V místech, na kterých je větší počet lidí, se rovněž cítíme bezpečněji. Jako příklad živého města uvádí autor Kodaň, ve které docházelo k omezování automobilového provozu už od 60. let 20. století. To mělo a má příznivý dopad na pobyt lidí ve venkovních prostorech a využívání zelené mobility (pěší chůze a cyklistika). Co se týče *udržitelnosti*, nejde jen o životní prostředí, ale i tzv. sociologickou udržitelnost, což znamená předpoklad určité rovnosti při pobytu ve veřejném prostoru. Nejde jen o skupiny na okraji společnosti, jako jsou žebráci či bezdomovci, ale i rovnost mezi chodci a automobily. Jinými slovy – lidé pohybující se jinak než prostřednictvím automobilů musí mít přístup ke všemu, co potřebují.⁷³

Jak už bylo řečeno, jde o to, aby bylo město přizpůsobené našim biologickým potřebám. Přestože je Gehl urbanista a architekt, jeho východiska se blíží urbánní

⁷² GEHL, Jan. *Život mezi budovami: užívání veřejných prostranství*. Brno: Nadace Partnerství, 2000, s. 13-21

⁷³ GEHL, Jan. *Města pro lidi*. Brno: Partnerství, 2012

antropologii. Snaží se klást důraz na biologickou podstatu člověka a každodenní život. Například z hlediska chůze si všímá toho, že člověka ruší pravé úhly, které jsou oblíbené u urbanistů, ale chodci upřednostňují co nejkratší a přímé cesty, o čemž svědčí vyšlapané pěšinky mimo hlavní trasy. K posezení nás lákají prostory, ve kterých se můžeme cítit bezpečně a skrytě, ale zároveň máme dobrý přehled o našem okolí. Jde o různá průčelí budov, schodiště, zídky.⁷⁴ Dále je pro nás například přirozenější dívat se dolů, než nahoru. Většina zrakových stimulů by měla být v úrovni našich očí, aby aktivity a objekty mohly být pohodlně vnímány. Zároveň musíme mít dostatek času na jejich vnímání a zpracování. Průměrná rychlost chůze se pohybuje kolem 5 km/h, abychom dokázali vnímat prostor co nejlépe, měly by nás obklopotvat malé budovy s přiměřenými nápisy a detaily. V menším prostoru navíc okolí intenzivně vnímáme i pomocí dalších smyslů, jakými jsou sluch, čich a hmat. Ty se pojí s emocemi a díky tomu dokážeme lépe procítovat své okolí. Naproti tomu pohybujeme-li se prostřednictvím automobilů či jiných dopravních prostředků, vyžadují naše smysly větší měřítko; dokážeme sice vstřebat více informací, ale povrchněji. Problém krize veřejného prostoru spočívá v tom, že plánování měst se více přizpůsobuje právě tomuto většímu měřítku a nejsou respektovány potřeby lidí.⁷⁵

Jak dostat lidi zpátky do měst? Gehl si všímá zajímavého aspektu – aktivity často vznikají poblíž míst, kde se už něco děje. Většinu lidí přitahují živá místa a jedna aktivita inspiruje k dalším a dalším. Lidská aktivita je vůbec tím, co vzbuzuje u ostatních největší pozornost a co je nejpravděpodobněji přiměje strávit na určitém místě více času než je nezbytné. Právě delší pobyt strávený venku je tím, co dělá z města živé místo plné lidí. To podporuje setkávání se a integraci různorodých skupin osob. Nezbyvá nám než s Gehlem souhlasit. Člověku jako biologické bytosti je vlastní napodobování (můžeme zde odkázat např. ke knize *Teorie memů* od Susan Blackmore, která tvrdí, že evoluce není poháněna pouze geny, ale také memy, neboli replikátory, které se šíří pomocí imitace⁷⁶). A proto pokud konkrétní příklady ukážou, že změna v rámci veřejného prostoru byla přínosná, začnou ji ostatní napodobovat. Gehl není ve svých zkoumáních veřejného prostoru skeptický, jak by se mohlo zdát. Uvádí řadu příkladů z různých koutů Evropy, které dokládají, že zlepšit veřejný prostor není nemožné. Jak už jsme zmiňovali v úvodních kapitolách této práce, je ale nutné, aby se při plánování městského prostoru otevřeli dveře odborníkům z různých

⁷⁴ GEHL, Jan. *Život mezi budovami: užívání veřejných prostranství*. Brno: Nadace Partnerství, 2000, s. 159

⁷⁵ GEHL, Jan. *Města pro lidi*. Brno: Partnerství, 2012, s. 41-52

⁷⁶ BLACKMORE, Susan. *Teorie memů: kultura a její evoluce*. Praha: Portál, 2001

odvětví. Spolu s odklonem od primárního zdůrazňování ekonomických zájmů k zájmům občanů, jde ale o běh na dlouhou trať.

5.2 Identita a prostor

Jak bylo nastíněno v úvodu této kapitoly, kvalitní městské prostory nejsou pouze záležitostí, která se dotýká našeho estetického cítění, ale rovněž mají dopad na naše jednání. Změna prostoru někdy může vést i ke změně zaběhlých vzorců chování. Gehl se ve svých studiích zabývá především psychologickými a sociálními aspekty našeho vnímání prostoru a tomu přizpůsobuje i svůj prakticky zaměřený pohled na město. Neklade si ale obecnější otázku po ideovém obsahu a smyslu veřejného prostoru v současné společnosti. Otázka povahy naší současné společnosti, hodnot, na kterých stojí, stojí mimo jeho úvahy. Přesto ji však nelze opominout, protože tyto aspekty se nutně odrážejí i v podobě měst. Je-li naše společnost podle mnoha autorů založena na konzumu a unifikaci, proč by nám neměl stačit svět nákupních a zábavních center? Proč by pro nás měl být veřejný prostor důležitý?

Například Baumanův pohled na utváření osobnosti v dnešním světě není příliš pozitivní. Všimá si, že vše dlouhodobé, stálé, co by nás mohlo svazovat a omezovat je podrobena okamžitosti, která se stává vrcholným ideálem. Zdá se, že je to ona pravá svoboda, o kterou lidstvo tak dlouho usilovalo – ale vzhledem k charakteru dnešní konzumní společnosti je tomu spíše naopak. Pro společnost v této fázi vývoje je typická ztráta obecnějšího hodnotového řádu, kterým bychom se mohli řídit. Kvůli tomu, že máme nepřeborně mnoho možností, jak naložit se svým životem, jsme ve stavu neustálého váhání a úzkosti. To, že máme svobodu se stát kýmkoliv, často vede k tomu, že nejsme nikým. Protože být někým znamená vybrat si určitý cíl a snažit se ho naplnit; naopak svoboda, kterou my vyžadujeme, je spojená s neustále otevřenými možnostmi.⁷⁷ Bez identity se ale dlouhodobě nedá nikam směřovat, na rovině individuální i společenské. Proto je zapotřebí, aby odcizené městské prostředí začalo znovu přitahovat lidi. Jeho podoba by se měla přizpůsobit tomu, aby v něm chtěli trávit svůj čas a začali se v nich znovu setkávat s různorodostí, což přispěje i k větší toleranci napříč celou společností.

⁷⁷ BAUMAN, Zygmunt. *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta, 2002

Odcizenost měst způsobily především snahy moderního urbanismu a funkcionalismu. Modernismus selhal mj. v tom, že vytvořil strukturu města jako síť budov s důrazem na jejich funkci a odhlížel od skutečných potřeb člověka. Urbanisté nemysleli na to, že lidé se ve městě chtějí potkávat s dalšími lidmi, mít možnost odpočinout si nebo s někým pohovořit a vytvořit si k místům určitý osobní vztah. Kolem neosobních budov vznikaly prázdné prostory, kterými lidé pouze z nutnosti procházeli. Spolu s postmodernou však ožil návrat k tradičnímu městskému uspořádání a města se začala pomalu transformovat. Ve Spojených státech k těmto pokusům docházelo už po 2. světové válce, v západní Evropě v 60. a 70. letech. V postsocialistických zemích byla problematika veřejného prostoru odsunuta do pozadí a na jeho revitalizaci stále nebývá kladen potřebný důraz. Je to způsobeno tím, že práva jednotlivců byla dlouhá desetiletí potlačována, a proto po převratech došlo k jejich přehnanému zdůrazňování nad zájmy kolektivu (viz přechozí kapitola a problém privatizace). Nicméně snahy o změnu se objevují a přibývají – můžeme spekulovat o tom, jak velký vliv na tyto změny bude mít generace, která vyrostla ve svobodné atmosféře. Na jedné straně zaznívají kritické hlasy, že generace X a Y uvízla ve virtuálních světech, ale podíváme-li se na neziskové projekty ovlivňující městský prostor, zastupují mladí lidé značnou část hybatelů změn. Pospěch píše, že společnost „si uvědomila, že kvalita veřejných prostorů podstatným způsobem ovlivňuje jak obraz, tak fungování měst a že relativně malé investice do zkvalitnění veřejných prostorů mohou nastartovat spontánní procesy rehabilitace mnohem širších oblastí.“⁷⁸

Španělský urbanista a architekt Manuel de Sola-Morales identifikuje v článku o Evropské ceně za veřejný prostor čtyři typy tendencí, které se projevují napříč evropskými státy ve snaze revitalizovat veřejný prostor. Prvním typem jsou projekty, které nově uspořádávají veřejný prostor s ohledem na atraktivitu a funkčnost. Často jde výsledek politických snah, jehož aktéři usilují o viditelnou změnu (snaha získat přízeň obyvatel). Další projekty se soustředí hlavně na technickou hodnotu inovací, nebojí se navrhnout zcela nové oblasti a rozšiřovat dosavadní veřejnou sféru. Předposledním typem jsou takové projekty, které se snaží vytvořit veřejný prostor propojený se soukromými prvky, chápou ho jako

⁷⁸ SENNETT, Richard, KRATOCHVÍL, Petr (ed.). *Architektura a veřejný prostor*. Praha: Zlatý řez, 2012, s. 8

kolektivní entitu. Poslední jsou pak projekty, které vynalézají a které mají uměleckou hodnotu.⁷⁹

Město bylo odjakživa místem, na kterém docházelo k setkávání lidí, zajišťovalo praktické i volnočasové aktivity svých občanů. S rozvojem modernistických urbanistických koncepcí spjatých s funkcionalismem a technokracií však tento prostor pro sdílení zaniká, nebo je přinejmenším značně redukován či transformován. Prostor, ve kterém byl dříve plný lidí, se proměnil kvůli necitlivému zastavování rozlehlými komplexy budov a výstavbou prostorů pro dopravní prostředky. Modernismus v urbanismu se projevoval odříznutím od tradice, důrazem na funkčnost a techniku, chyběl ohled na hodnoty. Podle některých autorů tak vznikl prázdný ideový prostor, který byl v současné společnosti zaplněn konzumem, hédonismem a technokracií, jak si všímá například architektka Pavla Melková.⁸⁰

Jestliže by veřejný prostor měl být reprezentací společných hodnot a zájmů, prostorem, kde vzniká konsensus, co by měl reprezentovat v době, kdy zájmy individua stojí nad zájmy kolektivu? Jak se dá změnit fakt, že se veřejný prostor proměnil na sféru zábavy? Veřejný prostor z pohledu jeho hodnoty je prostorem reprezentačního a symbolického charakteru, který má podle Melkové dopad na kulturní a společenské záležitosti, potažmo i ekonomický rozvoj určité oblasti.

Pokusíme-li se odpovědět na dříve položenou otázku po důležitosti veřejného prostoru v dnešní době, odpověď je nasnadě. Těžko se můžeme smířit s degradací lidských bytostí na pasivní spotřebitele, kteří pouze plní předem naplánovanou roli diktovanou tržními hodnotami. Šlo by o vyprázdnění pojmu společnost, která by měla být založena na různorodosti a aktivitě. Pokud se nesetkáváme s cizorodými prvky a nemáme možnost s nimi porovnávat vlastní zvyky a myšlenkové stereotypy, nemůžeme se považovat za plnohodnotné bytosti. A právě k tomu by mj. měl sloužit veřejný prostor. Melková píše, že předpokladem kvality veřejného prostoru je: „existence obsahu, naplnění jasně role a splnění utilitárních funkcí maximálně jednoduchými prostředky vyplývajícími z podstaty této funkce, které současně nejsou v rozporu s humanistickými kritérii: obytnou kvalitou, krásou, smyslovým potenciálem či komunikačními schopnostmi.“⁸¹

⁷⁹ De SOLA-MORALES, Manuel. Nemožný projekt veřejného prostoru. In: SENNETT, Richard, KRATOCHVÍL, Petr (ed.). *Architektura a veřejný prostor*. Praha: Zlatý řez, 2012, s. 107

⁸⁰ MELKOVÁ, Pavla. *Role veřejného prostoru v současné tvorbě města*. Architekt, 2013. [online], s. 70 – 71. [cit. 2016-09-04] Dostupné z: http://www.mca-atelier.com/texty_autorske/architekt_06-2013-v2.pdf

⁸¹ Tamtéž, s. 74

Gehl vycházel z předpokladu, že k oživení měst stačí kvalitní a atraktivní prostory, které přilákají obyvatelstvo, aby v nich trávilo více času. To se však samo o sobě nezdá být dostačujícím popudem k tomu, aby lidé opustili nákupní střediska. Jde spíš o to vzbudit ve společnosti opět snahu a chuť začít se podílet na společném, vytvářet hodnoty, schopnost myslet nad rámec vlastních individuálních potřeb. Může k tomu stačit změna územního plánování a podoby budov? Vzhledem k tomu, že veřejný prostor svojí podstatou přesahuje pouhé materiální uspořádání prostoru, zdá se, že nikoliv. Nicméně podoba prostoru je tím, co spoluutváří naši identitu a přirozeně i naopak – povaha naší společnosti se odráží v městském uspořádání. Architektura může být dokonce vnímána jako determinační prostředek k ovlivnění života společnosti, ne jen jeho odrazem a vnějším produktem. Proto se změna veřejných prostorů může zdát dobrým východiskem pro vyřešení krizí, se kterými se současná společnost potýká. Důležitost veřejného prostoru se lidem může přiblížit prostřednictvím vytvoření míst určených pro zábavu a příjemně strávené chvíle, které vedou k seznámení se a identifikaci s prostředím a ostatními spoluobčany. A právě tím se mohou nastartovat další aktivity, které budou mít potenciál změnit přístup společnosti ke kolektivnímu. Ostatně se tak v mnoha případech už děje.

5.3 Virtuální prostor

Další otázkou, která vyvstává spolu s otázkou kvality veřejného prostoru, je, do jaké míry je ohrožený virtuální sférou. Názory se různí, někteří předpokládají beznadějný úpadek (tento pohled souvisí se strachem, že lidé ztratí zájem o „reálný“ prostor), jiní naopak možnost, jak ho znovu revitalizovat. Internetové diskuze umožňují setkávání lidí, které spojuje stejný zájem, naprosto kdykoliv a kdekoliv. Ulehčují tak vzájemnou interakci a tím pádem nahrazují skutečné fyzické setkávání – ovšem jen do určité míry. Množství internetového obsahu má negativní či naprosto zbytečný charakter, ale mnohdy může být hybnou silou reálných změn.⁸²

Jaký vliv mají na vnímání a kvalitu veřejných prostorů moderní technologie? Podle Gehla pobytem ve veřejném prostranství uspokojujeme touhu po sledování činností jiných lidí a potřebu vnějších stimulů, které mohou pouze zahnat chvíli nudy, nebo nám být

⁸² Jako příklad můžeme uvést dokumentární snímek *Chicago Girl* (Joe Piscatella, 2013) vyprávějící příběh devatenáctileté dívky, která pomocí sociálních sítí pomáhala organizovat z amerického Chicaga revoluční hnutí v Sýrii.

inspirací pro vlastní aktivity a myšlenky. Jde o přechod mezi úplnou samotou a společenskou interakcí. Unikáme tak alespoň iluzorně samotě, proto vyhledáváme prostory, ve kterých se něco děje. Prostřednictvím pozorování lidí, které neznáme, jen s nimi sdílíme prostor, se dovídáme mnoho o fungování naší sledování, o tom, jak žijí druzí lidé.⁸³ V současné době si můžeme všimnout přesunu tohoto pozorování ostatních do virtuální reality, které je umožněno především díky sociálním sítím. Právě ty nám umožňují sledovat i soukromé aktivity cizích lidí. Obliba sociálních sítí potvrzuje zmíněné tvrzení o naší potřebě sledování druhých. Dá se říct, že podstatnou část našich životů žijeme online. Tento názor potvrdí pozorování každodenního chování lidí kolem nás. Ať už jdeme do kavárny, cestujeme městskou hromadnou dopravou nebo si jdeme zaběhat do parku, všude vidíme lidi s očima upřenými na displeje jejich telefonů, tabletů a jiných zařízení. Nejsou skutečně přítomní v konkrétním místě, jejich mysl se ocitá ve virtuální sféře a odděluje je nejen o místa, ale i od ostatních, posiluje naši izolovanost, jak upozorňují někteří autoři.⁸⁴ Znamená to však nutně lhostejnost k fyzickému prostředí? Otázka, zda jsou sociální sítě a jejich využívání mladší generací ohrožením fyzického veřejného prostoru, je příliš složitá a její řešení by bylo nad rámec charakteru této práce. Zjednodušeně se dá říci, že sociální sítě mohou naopak fungovat jako dobří služebníci při cestě za zlepšováním veřejného prostoru – jako mobilizační či propagační prostředky. Nezbyvá než věřit, že virtuální světy nikdy zcela nenahradí potřebu fyzického setkávání.

Na druhou stranu zaznívají vedle pocitů strachu a ohrožení i opačné názory, které tvrdí, že spolu s digitalizací rostou požadavky lidí na kvalitu veřejných prostorů. K jejich zastáncům patří William J. Mitchell, který se zabývá kyberprostorem v knize *E-topia: život ve městě trochu jinak*.⁸⁵ Digitalizaci nevidí jako příčinu úpadku měst, ale spíše jako hybatele jejich nutné změny. Odmítá názor, že by s postupující digitalizací místa ztrácela svůj význam. Žijeme době, kdy místa ztrácí své tradiční funkce. Díky virtuálnímu světu v podstatě ani nemusíme opustit pohodlí svých domovů a nic nám nemusí chybět. Můžeme pracovat z domova, fyzický kontakt s blízkými částečně nahrazuje telekomunikace a sociální sítě, můžeme si objednat jakékoliv zboží a přijde nám až ke dveřím. Tyto změny nutně vyžadují proměnu městského uspořádání. Zatímco dříve byly určité městské čtvrtě

⁸³ GEHL, Jan. *Život mezi budovami: užívání veřejných prostranství*. Brno: Nadace Partnerství, 2000, s. 23

⁸⁴ GOLDBERGER, Paul. Rozpojený urbanismus. In: SENNETT, Richard, KRATOCHVÍL, Petr (ed.). *Architektura a veřejný prostor: texty o moderní a současné architektuře IV*. Vyd. 1. Praha: Zlatý řez, 2012, s. 72

⁸⁵ MITCHELL, William J. *E-topia: život ve městě trochu jinak*. Praha: Zlatý řez, 2004

vyhrazené pro práci, jiné pro bydlení a další pro odpočinek, dnes se tyto rozdíl stírají. Podle Mitchella s tím souvisí i zvýšené požadavky lidí na kvalitní prostor. Představit si to můžeme na příkladu, kdy se budeme rozhodovat pro místo bydliště. Dřív byly důležité takové aspekty jako doba dojíždění do práce či blízkost rodiny. Dnes díky zvýšené mobilitě a možnosti fungovat virtuálně si vybíráme místo k žití podle jeho atraktivnosti. Tradiční struktura města se podle Mitchella mění v síť, kdy jsou spolu všechny body prostoru potenciálně propojené, vztahy mezi nimi jsou proměnlivější a dynamičtější. Píše, že síť mohou „dát současnou podobu agorám a fórům včerejška, stát se novým prvkem posílení vzájemného kontaktu uvnitř obcí, platformou pro diskuzi a organizaci komunity.“⁸⁶

Nicméně vyjadřuje obavu o vytrácení veřejného prostoru v případě, že aktuálně probíhajícím změnám nebude při urbanistických a architektonických plánováních věnován dostatek pozornosti. Tím, že kontakt s lidmi bude čím dál více nahrazován stroji (míněno ve sféře služeb), bude ubývat příležitostí k fyzickému setkávání. Hrozilo by pak, že se lidé budou uzavírat do svého soukromí a budou izolovaní, bez příležitostí k setkávání se s druhými. Nicméně úbytek nutných kontaktů může stejně tak vést k tomu, že lidé budou společnost druhých vyhledávat z vlastní vůle. Jak už bylo zmíněno u Gehla, tak je nám jako lidskému druhu vlastní zvědavost, máme rádi pozorování druhých, kteří nás inspirativně stimulují. Proto je nutné, aby města nabízela místa, kde se lidé budou moci setkávat, trávit příjemným způsobem volný čas a ve kterých bude docházet k interakcím mezi nejrůznějšími sociálními skupinami. Podle Mitchella je nutné zachovat místa, kde se lidé budou moci svobodně vyjadřovat a komunikovat s ostatními.

Jinými slovy, i když bude stále více častější komunikace online, stále budou existovat veřejné prostory, které budou otevřené všem. Virtuální místa nenahradí ta fyzická, ale mohou ulehčit komunikaci a navazování kontaktů. Na základě mnohých zkušeností je patrné, že lidé se stejnými zájmy či názory se snadněji najdou a poznají v internetovém prostředí, ve většině případů ale jejich interakce přerůstá do fyzického světa. Pokud bychom si měli uvést příklad z českého prostředí, tak například sociální síť fungují jako skvělý prostředek pro zviditelňování určitých problémů, upozorňování na společenské nešvary, domlouvání demonstrací či protestů apod. Fungují tak jako podnět pro aktivní občanskou společnost. Samozřejmě je toto tvrzení příliš obecné, internetové diskuze často zůstávají jen

⁸⁶ MITCHELL, William J. *E-topia: Život ve městě trochu jinak*. Praha: Zlatý řez, 2004, s. 26

u slov a nepřecházejí k činům. Nicméně najdeme spoustu příkladů, kdy tomu tak nebylo. Například poměrně nedávno se tímto způsobem masivně upozornilo na problém s používáním palmového oleje. Občanská nevole, která se zrodila ve virtuálním prostředí, přerostla v bojkotování produktů obsahujících tuto ekologicky a eticky problematickou surovinu, psaní petic a spamování webů a sociálních sítí nejrůznějších firem, podpořila snahu o řešení⁸⁷. Stejně tak například iniciativa *Zachraň jídlo*⁸⁸, která upozorňuje na plýtvání potravinami, vznikla pomocí sociálních sítí, na kterých dala dohromady skupinu dobrovolníků podílejících se na jejich projektech. Daří se jim po malých krůčcích měnit postoj veřejnosti k této problematice. Jde pouze o ilustrativní příklady, kterých bychom mohli najít mnohem víc. Je tedy vidět, že veřejný prostor ani ve virtuální době neztrácí svůj význam, nemizí, pouze se mění. Nezbyvá nám než souhlasit s Mitchellem, který dodává: „Fyzická prostředí a virtuální místa budou fungovat nezávisle na sobě [...], navzájem se doplňovat, než nahrazovat a vylučovat. Někdy použijeme sítě, abychom nemuseli nikam chodit. Ale jindy se zase budeme scházet, abychom sítě vytvářeli.“⁸⁹

5.5 Dohled

Otázka neustálého dohledu ve veřejném prostoru, a to fyzickém i mediálním, je stále více palčivá. Představuje jednu z hlavních sil, která negativně působí na kvalitu veřejného prostoru. Úzce souvisí s problémy privatizace, které jsme už zmiňovali v předchozí kapitole. Developeři a další síly, které vnímají město především prizmatem ekonomických zájmů, chápou prostor jako místo, v němž musejí zajistit pořádek, čistotu a bezpečnost. To by samozřejmě nešlo bez všudypřítomné regulace. Kamery a všelijaká jiná přehnaná bezpečnostní opatření jsou znakem všudypřítomného dohledu, který značná část veřejnosti už ani nevnímá. Nelze se tak ubránit dojmu, že panoptický dohled, který tematizoval Foucault v knize *Dohlížet a trestat*, se stal realitou. Připomíná zde nový koncept věznice, který navrhl Jeremy Bentham. Jde o novou organizaci dohledu, kdy uprostřed budovy s kruhovým půdorysem stojí věž, ze které člověk vidí do všech místností, které jsou rozprostřené po celém obvodu. Vězni v jednotlivých celách ale neví, kdy jsou pozorováni a

⁸⁷ Viz online petice, facebookové skupiny a události apod. (např. Koalice proti palmovému oleji)

⁸⁸ Iniciativa *Zachraň jídlo* se zabývá problematikou plýtvání jídla v západní společnosti. Iniciovala několik happeningů v prostoru Prahy (Hostina pro tisíc, Tisíc kilo, Křivá polévka). Spolupracuje s Potravinovou bankou, které díky projektu Paběrkování dodává jídlo, které by se jinak nevyužilo. Více informací na www.zachranjidlo.cz

⁸⁹ MITCHELL, William J. *E-topia: život ve městě trochu jinak*. Praha: Zlatý řez, 2004, s. 153

kdy ne, cítí se neustále pod dohledem. Cílem je, aby se tento pocit dohledu zvnitřnil a oni se chovali stále uspořádaně. Podobný princip měl sloužit nejen ve věznicích, ale i např. nemocnicích, školách či továrnách.⁹⁰ Zatímco v Panoptikonu ale mocenské vztahy působily primárně na ty, kteří se nějakým způsobem provinili nebo potenciálně mohli provinít proti pravidlům a pořádku ve společnosti, dnešní panoptické uspořádání působí na všechny bez výjimky. Zdá se tedy, že žijeme v novodobé disciplinární společnosti, ale mnohdy si to ani neuvědomujeme. Dohled je totiž šikovně skrytý a tváří se jako samozřejmost či záruka bezpečnosti. Ve skutečnosti ale omezuje naši svobodu. V souvislosti s dohledem ve veřejném prostoru je často citována premisa, že pokud žijeme „pocitivě a mravně“, nemůže nám dohled vadit. Jde ale o nejistotu a neznalost – nikdy nevíme, kdy jsme sledováni. Nemáme ani přístup k informacím, kdo přesně nás sleduje a proč. O každém z nás existuje v digitálním věku rozsáhlá databáze informací. Ty neslouží jen k udržení bezpečnosti, ale mnohdy jsou propůjčovány nejrůznějším marketingovým zájmům. Vyhnout se dohledu je v dnešním městském prostoru nemožné, jsme mu tedy všichni bez rozdílu podrobeni z donucení. V tom spočívá hlavní problém současného panoptického uspořádání.

Za dohledem však nestojí pouze soukromé či politické a státní instituce, ale také média. Jejich vliv je skutečně dalekosáhlý. Novinář Vít Kouřil se v článku *Media watchdogs: Dohlížet a nepřestat* zabývá dohledem v mediálním prostoru, který přerůstá do snah o řešení v prostoru fyzickém. Občanská aktivita a tendence aktivistů změnit chod médií v českém prostoru není příliš rozšířená. Kouřil se věnuje situaci ve Spojených státech, kde mají protesty občanů proti mocenské centralizaci mediálních domů poměrně hlubokou tradici. Zmiňuje několik typů aktivismu, mezi nimi např. vědecké instituce analyzující chování médií, neziskové organizace, vědecké instituce analyzující chování médií či skupiny obhájců veřejného zájmu.⁹¹ Objektem jejich zájmů jsou nejen obsahy mediálních sdělení, ale také ekonomika mediálního průmyslu a ochrana komunikačních práv. Z hlediska této práce je dohled přítomný v médiích důležitý proto, že utváří veřejné mínění a tím pádem také ovlivňuje podobu veřejného prostoru, a to i ve fyzické podobě. Ohrožení v podobě koncentrace vlastnictví mediálních institucí, jejich ovlivňování politickými silami či omezení svobody slova představuje překážku existence svobodného prostoru. V České republice však nepůsobí žádná organizace, která by byla zaměřená přímo na tuto

⁹⁰ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin, 2000

⁹¹ KOUŘIL, Vít. *Media watchdogs: dohlížet a nepřestat*. [online], 2005, s. 27 [cit. 2016-04-23]. Dostupné z: http://rpm.fss.muni.cz/Revue/Revue12-13/RPM-12-23-kouril_mediawatchdogs.pdf

problematiku. Jak dodává Kouřil, tuzemská situace je omezená na „dopisní reakce občanů, internetové mudrování, uzavřené mediální konference a neprůhledné lobování v mediálních radách a politických stranách.“⁹²

V této kapitole jsme se pokusili uvést několik podmínek existence kvalitního veřejného prostoru, a to jak z pohledu jeho materiálního uspořádání, tak z hlediska toho, jaké nese významy. Gehl se soustředil především na hmotné uspořádání prostoru měst a následně na naše každodenní činnosti v nich tak, abychom se v něm cítili co nejlépe a rádi v něm trávili svůj čas. Jeho teorie tak vytváří jakousi základnu pro to, aby se i v rámci společenského vnímání změnilo naše chápání významu veřejného prostoru. Abychom se soustředili na to, co nám nabízí, jakým způsobem ho můžeme aktivně využívat. Tyto prvky pak vedou i k utváření našeho vztahu k ostatním lidem a k fungování celé společnosti. V poslední kapitole práce si ukážeme, jakými způsoby lze do veřejného prostoru zasáhnout, a to nejen z pohledu institucí.

⁹² KOUŘIL, Vít. *Media watchdogs: dohlížet a nepřestat*. [online], 2005, s. 29 [cit. 2016-04-23]. Dostupné z: http://rpm.fss.muni.cz/Revue/Revue12-13/RPM-12-23-kouril_mediawatchdogs.pdf

6. Revitalizace aneb jak dosáhnout změny

Důležitost fungujícího veřejného prostoru otevřenému různorodosti nabývá v celoevropském měřítku na stále větším významu, a to i v České republice. Zatímco po roce 1989 se Češi museli postavit výzvě téměř neexistujícího veřejného prostoru a občanské společnosti, v současnosti se potýkáme s jinými problémy. Prostor, ve kterém je umožněno setkávání různorodých skupin obyvatelstva a jejich vzájemné tolerování, bude hrát důležitou roli kvůli procesům migrace, příchodu obyvatel z jiných koutů světa, s jinými zvyklostmi, kulturou a náboženstvím, než jsme dosud byli zvyklí. Další ožehavou otázkou související s městským či veřejným prostorem je nejmladší generace, která si k městu vytváří úplně jiný vztah než několik předchozích generací. Vzhledem k tomu, že děti od malička využívají nejrůznější digitální technologie a tráví s nimi často více času než ve venkovním prostředí volnou hrou, mění se i jejich osobnostní struktura, rozvoj dovedností a utváření vztahu k prostředí, ve kterém žijí. A nakonec nelze nezmínit fakt, že kvalitní veřejné prostory ve všech aspektech, které se k nim pojí, jsou důležité pro život každého z nás, a tedy i celé společnosti.

V českém prostředí jsme na jednu stranu svědky úpadku veřejného prostoru, např. v hlavním městě, kde často vítězí zájmy developerů a ze strany institucí panuje nechuť ke změně či pokusům o inovaci. Na druhou stranu se ale množství prostranství napříč celou republikou zlepšuje. I menší města a obce se snaží využívat granty a zpříjemňovat podobu měst tak, aby v něm občané nacházeli zálibu a rádi v něm trávili čas. Stejně tak lákají více turistů. Atraktivní prostory jdou ruku v ruce s financemi – vyhledávané lokality prospívají místní ekonomice, a proto se obcím investice vyplatí i materiálně. A jak už jsme také zmiňovali u Mitchella v souvislosti s virtuálním prostředím, lidé jsou méně než dřív nuceni hledat si bydliště podle blízkosti pracoviště, mnohem důležitější jsou pro ně kvality samé.

Při plánování změn a utváření nových míst je důležité, aby byla od začátku zapojena veřejnost. Možnost občanů ovlivnit podobu města upevňuje jejich vztah k místu a vede k oboustranné spokojenosti. V praxi ale plánování změn často probíhá tak, že k projektu přijde odborník, který není dostatečně obeznámený s místním prostředím, zakládá svůj plán pouze na odborné autoritě a přehlíží, co občané v dané lokalitě skutečně potřebují. V příručce *Utváření místa*⁹³ od Nadace Partnerství najdeme výčet pozitivních změn, které

⁹³ MADDEN, Kathleen a Božena FILÁKOVÁ. *Utváření místa: příručka k vytváření kvalitních veřejných prostranství*. Brno: Nadace Partnerství, 2003

přinášejí proměny prostorů. Jednak jde o již zmíněný ekonomický přínos, dále životní prostředí (větší množství zeleně, parků apod. nepůsobí jen esteticky, ale i ekologicky, omezuje například automobilovou dopravu) a v neposlední řadě i kulturní. V kvalitních prostorech se nesmí zapomínat ani na kulturní program, který pomáhá stmelovat občany a přináší jim novou inspiraci.⁹⁴ Jak ale dospět k tomu, aby prostor oplýval takovými hodnotami? Nebo jinými slovy, co dělá místo atraktivním? Tento problém jsme poměrně podrobně řešili společně s Gehlovými studiemi. Pokud se pokusíme ho zobecnit, můžeme určit tyto čtyři základní kvality:

- 1) *Dostupnost* – neboli kvalita pěších či cyklistických stezek, MHD, apod.
- 2) *Aktivita* – důvod, proč lidé tráví čas venku.
- 3) *Pohodlí* – zde bychom mohly znovu připomenout Gehlovy požadavky na kvalitní prostor (dostatek míst k sezení; funkční prvky; přizpůsobení člověku, nikoliv dopravě).
- 4) *Společenská* – otevřenost v komunikaci, prostor pro setkávání.

Všechny tyto kvality mají za cíl především užívání veřejného prostoru obyvateli. Není totiž výjimkou, že se veřejné prostory mění a zatraktivňují, avšak jen pro vizuální efekt. Ve skutečnosti nejsou navrhovány pro lidi, neberou v potaz lidské měřítko.⁹⁵ Zjednodušeně řečeno, jde jen o splnění grantového projektu, který má dobře vypadat, užitná stránka je až druhotná. Nicméně snahy po změně nemusejí vycházet jen ze strany institucí, ale mohou je vzít do svých rukou i sami občané. To však předpokládá existenci občanské společnosti, která má chuť kriticky reflektovat změny, které se kolem ní dějí, a aktivně se k nim vyjadřovat.

6.1 Občanský aktivismus

Český politolog a sociolog Karel Müller uvádí v knize *Češi a občanská společnost* několik hodnot stěžejních pro fungující občanskou společnost. Jsou to především nezávislost a ochrana před oficiální státní mocí, prostor pro ověřování společenských hodnot a participační funkce neboli mobilizace lidských zdrojů. Předpokladem vzniku takovéto fungující společnosti musí být vyzrálá občanská kultura, která respektuje zájmovou a

⁹⁴ MADDEN, Kathleen a Božena FILÁKOVÁ. *Utváření místa: příručka k vytváření kvalitních veřejných prostranství*. Brno: Nadace Partnerství, 2003, s. 10

⁹⁵ Tamtéž, s. 12

názorovou pluralitu.⁹⁶ Občansky angažovaná je jen určitá část společnosti. Ta se zaměřuje na nejrůznější problémy, od sociálních, ekologických přes práva zvířat až po podobu městských prostorů. Na městský prostor mohou mít negativní vliv instituce, které sledují jiné cíle než zájmy občanů. V případě občanského aktivismu jsou naproti tomu lidé žijící v dané lokalitě tím nejhlavnějším kritériem při snaze o změny. Lidé v různých neziskových organizacích, nadacích nebo občanských sdruženích nemají za cíl zisk, ale prosazení neekonomických zájmů, které by měly ideálně sloužit „dobru“ celé společnosti.

Socioložka Marie Dohnalová charakterizuje fungování občanské společnosti na základě vztahu veřejného a soukromého. Jedinci vystupují ze soukromé sféry, odhlížíjí od svých osobních zájmů a vyjadřují se k otázkám, které se týkají veřejnosti. Stanovuje několik rysů, které spojují jednotlivá nevládní seskupení občanů. Vznikají spontánním a dobrovolným rozhodnutím lidí, kteří se chtějí podílet na řešení určitých veřejných problémů, které opomíjí oficiální instituce. Členové těchto skupin pocházejí z rozmanitých sociálních prostředí, mají různé vzdělání, věk, nezáleží na rase ani náboženském vyznání, jediné, co je spojuje, je chuť a snaha změnit své okolí k lepšímu; často nejprve vznikají menší skupiny a později se zaštití jménem jednotné organizace. Důležité je, že jsou tyto organizace neziskové, nezávislé na státu, určují si vlastní pravidla a jsou nestranné, v různé míře přispívají k veřejnému dobru.⁹⁷ Jako příklad si můžeme uvést *Autonomní sociální centrum Klinika* z pražského Žižkova. V roce 2014 skupina lidí obsadila na způsob squattingu nevyužívanou budovu bývalé kliniky. Nakonec se jim podařilo získat od městské části nájemní smlouvu a mohli své projekty začít uskutečňovat legální cestou. Dosud chátrající budovu přeměnili v kulturní a sociální centrum, kam se lidé mohli přicházet bavit i vzdělávat. Iničiátoři pocházející z řad vzdělané veřejnosti (především vysokoškolští studenti) zde pořádali přednášky, semináře, debaty či workshopy. Vše zadarmo, přístupné každému. Centrum fungovalo bez dotací městské části či jiných sponzorů. Pomáhalo lidem bez domova či dlouhodobě nezaměstnaným, nabízeli bezplatnou prádelnu, možnost uvařit si ve sdílené kuchyni jídlo apod. Kvůli snaze pomoci migrantům se však projekt setkal

⁹⁶ MÜLLER, Karel B. *Češi a občanská společnost: pojem, problémy, východiska*. Praha: Triton, 2003

⁹⁷ DOHNALOVÁ, Marie. *Veřejný prostor a dobrovolnické organizace*. In: Lidé města, 2005. [online], [cit. 2016-04-24]. Dostupné z: <http://lidemesta.cz/archiv/cisla/7-2005-2/verejny-prostor-a-dobrovolnicke-organizace.html>

s nepochopením části veřejnosti, které vyvrcholilo útokem skupiny extremistů.⁹⁸ Nájemní smlouva nebyla městským zastupitelstvem dále prodloužena. Nemalá část občansky aktivní veřejnosti se postavila na její stranu.⁹⁹ Dokonce zde proběhlo i zahájení festivalu dokumentárních filmů o lidských právech Jeden svět. V rámci českého veřejného prostoru jde o výrazný akt občanské touhy po změně a svobodě.

V souvislosti s výše zmíněným nezbyvá, než si položit otázku – kdo má právo na využívání veřejného prostoru? Veřejný prostor je vždy kontrolován a manipulován, ale jde o to, kým. Je tak vlastně místem neustále boje mezi občany, městským zastupitelstvem a soukromými organizacemi. Premisou této práce nicméně je, že veřejný prostor by měl patřit především občanům. Vzpomeňme například na francouzského sociologa a marxistického filosofa Henriho Lefebvreho, který v knize *The Production of Space* (Utváření prostoru) postuloval koncept prostorové spravedlnosti neboli práva na město. Podle něj městský prostor odráží zájmy společnosti, tedy v první řadě těch, kteří v něm každodenně fungují. Toto právo nicméně není garantováno automaticky, ale občané o něj musí neustále bojovat. Město by podle něj mělo být výsledkem chování a aktivit všech jeho obyvatel. Ve své koncepci Lefebvre upřednostňuje užitnou hodnotu prostoru nad ekonomickou, podle něj není tak důležité, kdo je vlastníkem veřejného prostoru jako to, kdo ho využívá.¹⁰⁰

Dalším problémem souvisejícím s veřejným prostorem je kromě otázky vlastnictví například jeho zahlcení reklamou. Její přemíra způsobuje otupění smyslů (ona již zmiňovaná Simmelova blazeovanost); lidé jí nevěnují příliš pozornosti, a proto musí být čím dál výraznější a agresivnější. Problematikou komercializace veřejného prostoru se zabývá kanadská aktivistka a novinářka Naomi Klein v knize *Bez loga*. Všíhá si v ní na jedné straně procesů, kdy korporace „nakupují“ veřejný prostor a na druhou stranu i vzrůstajícího tlaku občanské společnosti vůči těmto tendencím. Reflektuje i čím dál víc agresivní reklamy, které jsou ve veřejném prostoru v podstatě všudypřítomné. Veřejný prostor by sice měl primárně sloužit k svobodnému vyjadřování názorů a bránit se vlivu korporací, politických stran a jiných institucí, podle Klein ho ale ve skutečnosti ovládají.¹⁰¹ Tuto situaci známe i z českého

⁹⁸ Útok na komunitní centrum Klinika: maskovaní lidé záutočili zápalnými lahvemi. Lidovky.cz [online]. [cit. 2016-03-16]. Dostupné z: http://www.lidovky.cz/utok-na-komunitni-centrum-klinika-drw-/zpravy-domov.aspx?c=A160206_202820_In_domov_sm

⁹⁹ Více informací o centru Klinika viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Autonomn%C3%AD_soci%C3%A1ln%C3%AD_centrum_Klinika

¹⁰⁰ VŘESKÝ, Adam. Konflikt o veřejný prostor. FSS MU, 2015. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Pavel Pospěch

¹⁰¹ KLEIN, Naomi. *Bez loga*. Praha: Argo, 2005

prostředí. Na reklamy narážíme na každém kroku – v městské hromadné dopravě, na billboardech, lavičkách, na domech apod. Především v historických částech Prahy je s ní mnohdy nakládáno značně necitlivě a okrádá místa o jejich hodnotu. Český architekt Adam Gebrian upozorňuje, že Praha jako jedno z mála měst na celém světě nedisponuje žádnou vyhláškou, která by regulovala reklamu. Výsledkem jsou pak historické budovy, které jsou kompletně pokryté reklamními sděleními. Každý nájemce má právo využít fasádu dle svého uvážení. Proto neexistuje jednotný grafický design. Změť různých stylů a barev naprosto nerespektuje ducha jednotlivých míst.¹⁰²

Zatímco dříve marketingový svět působil na veřejné mínění tím, že se snažil ovlivnit obsah mediálních sdělení, dnes už vytváří obsahy vlastní. Stírají se rozdíly mezi firemními magazíny a běžnými časopisy; obsahy produkované se záměrem vytvářet určité mínění jsou na denním pořádku a běžný konzument je často vnímá jako objektivní sdělení. Klein upozorňuje na to, že v podstatě neexistuje žádný neprivatizovaný prostor. Třeba taková náměstí byla dříve primárně místem volné diskuze. Nyní jsou prosycené marketingovými strategiemi, konzumem a cenzurou. Na reklamách nenajdeme žádná kontroverzní témata, vše je sdělováno s určitým cílem. A to tím stylem, jako by byly pouze potvrzované obecně přijímané informace. Politická shromáždění, protesty a občanské diskuze jsou na okraji pozornosti, ale neznamená to, že by neexistovaly. Pokud si nějaká instituce pronajme veřejné prostranství, musí občané dodržovat určitá pravidla, např. nemají právo obcházet s peticemi, pořádat demonstrace apod. Jinými slovy, veřejný prostor je prodejný, nebo, jak píše Klein: „Získáme obrázek prostoru ovládaného korporacemi, který připomíná fašistický stát, v němž všichni stojíme před logem v pozoru a máme jen nepatrné možnosti něco kritizovat.“¹⁰³ Komerční zájmy navíc prosakují i do okrajových oblastí a parazitují na dříve nezávislých sférách. Ani u nás není výjimkou, že si firmy pro vlastní propagaci zaplatí tvůrce graffiti, nezávislí umělci propagují známé značky apod. V tomto stavu fungování veřejného prostoru jsme tak svědky situací, kdy např. na vánočních trzích na Staroměstském náměstí v Praze je program sponzorován několika korporacemi. Místo tradičních vánočních koled se historickým prostorem rozléhají hlasitá reklamní sdělení – a člověk před nimi doslova nemá kam uniknout.

¹⁰² Gebrian vs. Reklama. Stream.cz [online]. [cit. 2016-04-23]. Dostupné z: <https://www.stream.cz/gebrianvs/771001-gebrian-vs-reklama>

¹⁰³ KLEIN, Naomi. *Bez loga*. Praha: Argo, 2005, s. 189

Ne všichni lidé jsou vůči těmto manipulativním nátlakům velkých korporací pasivní. Vznikají nejrůznější občansky angažované iniciativy, které se snaží očistit veřejný prostor a vrátit lidem možnost se v něm svobodně pohybovat. Základní rozdělení občanských aktivit můžeme shrnout do dvou skupin – na akce násilné a nenásilné. Většina občanských aktivistů z řad neziskových organizací si zakládá právě na nenásilnosti. Patří sem klasické demonstrace, nejrůznější happeningy a performance, které se snaží upozornit na vybraný problém. Hravou formou ovlivňování podoby veřejného prostoru je tzv. guerilla gardening či guerilla knitting, kdy občané zkrášlují zanedbané části města tím, že je osadí rostlinami, nebo „obléknou“ do pletených vzorů lavičky, stromy, sloupy a další místa. Nyní se podrobněji podíváme na několik způsobů občanské angažovanosti.

6.1.1 Kulturní sabotérství

Prvním z nich je tzv. *kulturní sabotérství* (culture jamming) jako součást občanské diskuze o přístupu k prostoru. Lidé dávají svůj nesouhlas najevo ničením či přelepováním reklam. Někdy se používá i výraz sémiotický terorismus, protože aktivisté pozměňují obsah sdělení. Vychází z předpokladu, že občané by měli mít právo dát ve veřejném prostoru najevo, co si skutečně myslí. Kritizují, že marketingové agentury zaplňují obsah jednosměrnými informacemi, které musí veřejnost pasivně přijímat. V kulturním sabotérství se často se mísí umění, média, parodie, jindy jsou založeny na odhalování pravdy – např. reklama na cigarety, v níž figuruje Joe Camel, byla přeměněna na Joe Chemo – poukazuje tak k rakovině a chemoterapii, budoucnosti kuřáků.¹⁰⁴ Korporace většinou tyto aktivistické zásahy nekomentují, protože k nim nechtějí přitáhnout příliš pozornosti. Např. Absolut Vodka udělala výjimku a podala na sabotéry žalobu. Tu však stáhla hned poté, co byla následně médií vyzvána k tomu, aby se účastnila diskuze o škodlivosti alkoholu.¹⁰⁵ Příkladem takové „sabotáže“ z českého prostředí může být například čin umělecké skupiny Ztohoven, která se nabourala do přímého vysílání České televize. Na obrazovkách se objevil falešný jaderný výbuch v Krkonoších.¹⁰⁶

¹⁰⁴ KLEIN, Naomi. *Bez loga*. Praha: Argo, 2005, s. 284-285

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 292

¹⁰⁶ Skupina Ztohoven vyděsila v ČT atomovým výbuchem. *IDNES.cz* [online]. 2007 [cit. 2016-05-17]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/skupina-ztohoven-vydesila-v-ct-atomovym-vybuchem-fvx-/domaci.aspx?c=A070617_112931_domaci_zra

6.1.2 Obsazování ulic

Na rozdíl od kulturních sabotérů si hnutí Obsazování ulic (Reclaim the Streets) nevšímá reklam, ale snaží se nabídnout jiný pohled na to, jak by mohl vypadat městský prostor, který by nesloužil zájmům korporací, ale lidí. Hnutí vzniklo v roce 1993, ale vcelku rychle se rozšířilo dalších velkoměst napříč kontinenty. „Touha po volném prostoru se protentokrát nerealizuje únikem, ale úsilím o přeměnu toho, co je tady a teď.“¹⁰⁷ Patří sem např. *street parties*, při nichž je prostor běžně patřící automobilům volný pro strávení příjemné chvílky (zábava pro děti, občerstvení a pohodlné sezení pro dospělé), lidé jím pouze neprochází či neprojíždějí, ale tráví v něm čas. V České republice je jimi inspirována akce Zažít město jinak¹⁰⁸. Jde o sousedské slavnosti, kdy občané „ovládnu“ prostor, ve kterém žijí. Místo automobilů patří ulice nejrůznějším aktivitám od her, po hodování, seznamování se – zkrátka přispívají k integraci lidí, kteří žijí vedle sebe, ale mnohdy nemají ani příležitost ke skutečnému setkání.

6.1.3 Spanilé jízdy

Další podskupinou akcí tohoto typu jsou tzv. *spanilé jízdy cyklistů* (Critical Mass – Kritické množství), které vzniklo v roce 1992 v San Francisku. Poté se jimi inspirovali občanští aktivisté v dalších velkých městech, a to nejen ve Spojených státech, ale i Evropě a Austrálii. Záměrem bylo shromáždit vždy poslední pátek v měsíci takové množství cyklistů, aby získaly nadvládu nad automobily a ty se jim musely vyhýbat. V Praze cyklojízdy v mnohem menším měřítku pořádá hnutí Auto*Mat. Úsměvně se v porovnání s těmito akcemi jeví např. snaha českobudějovických studentů zorganizovat cyklojízdu v rámci majálesových oslav. Přestože šlo spíše o symbolickou akci, neznámí občané podali stížnost na narušení automobilového provozu.¹⁰⁹

Záměrem této kapitoly bylo nastínit způsoby, jakými může ovlivňovat veřejný prostor v podstatě každý, kdo není spokojený s jeho podobou. Samozřejmě bychom mohli

¹⁰⁷ KLEIN, Naomi. *Bez loga*. Praha: Argo, 2005, s. 324

¹⁰⁸ Více informací viz <http://zazitmestojinak.cz/>

¹⁰⁹ Majálesová cyklojízda v Budějovicích se po stížnostech motoristů ruší. Idnes.cz [online]. [cit. 2016-03-16]. Dostupné z: http://budejovice.idnes.cz/cyklojizdu-na-majalesu-rusi-dlz-/budejovice-zpravy.aspx?c=A130509_1926275_budejovice-zpravy_jkr

najít více směrů i příkladů, ale šlo nám především o názornost. Jak je vidět, tak ani v době privatizace, manipulace či jiných ohrožujících aktivit probíhajících ve veřejném prostoru neutichá lidská aktivita, tvořivost, snaha tematizovat problémy současné společnosti a nenechat se uspat tím, co nám servírují média, marketingové agentury a politické strany s vlastními specifickými zájmy.

7. Závěr

V předchozích kapitolách jsme si představili pojem veřejného prostoru a pohled na něj pomocí humanitních a sociologických věd. Detailně jsme popsali, co ho utváří, bez jakých aspektů by byl nemyslitelný, ať už ve své vnější podobě, tak v rámci vnitřních pravidel fungování. Soustředili jsme se na jeho současnou podobu a ohrožující tendence, které patří k příčinám jeho krize – mezi nimi například na privatizaci, dohled či virtuální realitu. Celou dobu jsme se snažili udržet důraz na vztah prostoru a jedince, který ho zakouší; na každodenní chování lidí ve městě a na vazbu člověka a prostředí. Proto jsme si za východisko zvolili především díla autorů, které lze zařadit pod urbánní antropologii či sociologii. Problematiku veřejného prostoru jsme se pokusili začlenit do širších souvislostí, poukázat na jeho provázanost se stavem společnosti v daném místě a epoše. Právě na tomto poli jsme se dotkli otázek interpretace jeho významů a utváření identity jedince i společnosti.

Došli jsme k závěru, že pro kvalitní veřejný prostor je potřeba ucelená vize, kterou budou podporovat jak městské instituce, pro které by soustředění se na místní rozvoj mělo být stěžejní, tak občané, kteří v daném místě žijí. Je totiž důležité, aby si lidé mohli ke svému okolí vytvářet vztah, cítili se v něm dobře a věděli, že jsou jeho plnohodnotnou součástí. Jen tak budou mít chuť vycházet ze svého soukromí ven a spoluutvářet život svého města. Můžeme říct, že při plánování je důležitá kombinace odborné erudovanosti spolu se vztahem k místu. Proto je užitečné nechat občany, aby se na změnách podíleli a měli možnost spolurozhodovat o plánovaných změnách jejich bydliště.

Jak už je patrné z charakteru celé práce, nesouhlasíme s tím, že čelíme zániku veřejného prostoru, jak mnohdy zaznívá. Nedomníváme se, že fyzické okolí není pro člověka v době technologií a přesunu mnoha aktivit do virtuálního prostředí důležité. Jak jsme zmiňovali spolu s Mitchellem, to, že většinu aktivit ve velkoměstě lze vykonávat bez fyzické vazby k prostoru neznamena zánik jeho důležitosti. Naopak – protože si můžeme volit, kde budeme trávit svůj čas, máme na kvalitu místa větší nároky než kdy dřív. Mohlo by se zdát, že veřejnému prostoru zbyla jen funkce rekreace a relaxace ve volném čase. Jenže jelikož v něm dochází k nejrůznějším interakcím, nese i důležitou socializační úlohu a jak jsme se snažili vyložit, má také nezastupitelnou roli v chápání naší vlastní identity. Okolí, které nás obklopuje, formuje naše cítění a myšlení víc, než si v běžném každodenním kolotoči uvědomujeme. Proto bychom se měli naučit vnímat ho aktivně a nestát se otroky manipulace,

nepodlehnout nejrůznějším ekonomickým zájmům, které se snaží strhnout naši pozornost a ovlivnit náš světový názor.

Nechceme mluvit o krizi veřejného prostoru, ale spíše se přikláníme k potřebě jeho revitalizace a tedy i redefinice. Společnost musí změnit přístup k tomu, jakým způsobem s veřejnými místy nakládá. K mnoha činnostem nám budou čím dál více postačovat virtuální světy. Ale fyzický kontakt člověka s člověkem budeme vyhledávat pořád – jen si budeme moci víc vybírat, s kým a kde to bude. A každý z nás by měl mít možnost tohoto výběru. Veřejné by mělo být přístupné všem bez ohledu na věk, pohlaví, sociální zařazení, nemělo by klást zbytečné překážky pro zdravotně hendikepované apod. Závěrem zopakujme a zdůrazněme myšlenku, která podle nás nejlépe úlohu veřejného prostoru v současné společnosti – města by měla patřit především lidem.

8. Použitá literatura a zdroje

8.1 Knihy a odborné články

- ARENDT, Hannah. *Vita activa, neboli, O činném životě*. 2. opr. vyd. Překlad Václav Němec. Praha: Oikoymenh, 2009. Knihovna novověké tradice a současnosti, sv. 57. ISBN 978-80-7298-413-8.
- AUGÉ, Marc. *Antropologie současných světů*. Vyd. 1. Brno: Atlantis, 1999. ISBN 80-7108-154-X.
- BARTHES, Roland. *Říše znaků*. Vyd. 1. Praha: Fra, 2012. Eseje (Fra). ISBN 978-80-87429-25-9.
- BAUMAN, Zygmunt. *Tekutá modernita*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2002. Myšlenky (Mladá fronta). ISBN 80-204-0966-1.
- BLACKMORE, Susan J. *Teorie memů: kultura a její evoluce*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-394-3.
- FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin, 2000. ISBN 80-86019-96-9.
- GOFFMAN, Erving. *Všichni hrajeme divadlo: sebe prezentace v každodenním životě*. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon, 1999. ISBN 80-902482-4-1.
- HABERMAS, Jürgen. *Strukturální přeměna veřejnosti: zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*. Vyd. 1. Praha: Filosofický ústav Akademie věd České republiky, 2000. ISBN 9788070071342.
- JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-535-0.
- GEHL, Jan. *Města pro lidi*. Brno: Partnerství, 2012. ISBN 978-80-260-2080-6.
- GEHL, Jan. *Život mezi budovami: užívání veřejných prostranství*. Brno: Nadace Partnerství, 2000. ISBN 80-858-3479-0.
- GOLDBERGER, Paul. Rozpojený urbanismus. In: SENNETT, Richard, KRATOCHVÍL, Petr (ed.). *Architektura a veřejný prostor: texty o moderní a současné architektuře IV*. Vyd. 1. Praha: Zlatý řez, 2012. ISBN 978-80-903826-4-0.

- KLEIN, Naomi. *Bez loga*. 1. vyd. Překlad Pavel Kaas. Praha: Argo, 2005. Zip (Argo: Dokořán). ISBN 80-7203-671-8.
- KRATOCHVÍL, Petr. Město jako kulturní fenomén. In: HALÍK, Pavel; Petr KRATOCHVÍL; Otakar NOVÝ. *Architektura a město*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-0245-6.
- LYNCH, Kevin. *Obraz města*. Praha: Polygon, 2004. ISBN 80-7273-094-0.
- MADDEN, Kathleen a Božena FILÁKOVÁ. *Utváření místa: příručka k vytváření kvalitních veřejných prostranství*. Vyd. 1. Brno: Nadace Partnerství, 2003. Metody komunitního rozvoje. ISBN 80-239-0614-3.
- MARCELLI, Miroslav. *Filozofi v meste: v meste - kde inde?, mestu - komu inému?, s láskou i odporom - ako inak?*. 2. vyd. Bratislava: Kalligram, 2009. ISBN 978-80-8101-199-3.
- MARCELLI, Miroslav. *Příklad Barthes*. 1. vyd. Bratislava: Kalligram, 2001. ISBN 80-7149-441-0.
- MARCUSE, Peter. Ohrožení veřejně využívaného prostoru v době stagnace měst. In: SENNETT, Richard, KRATOCHVÍL, Petr (ed.). *Architektura a veřejný prostor: texty o moderní a současné architektuře IV*. Vyd. 1. Praha: Zlatý řez, 2012. ISBN 978-80-903826-4-0.
- MITCHELL, William J. *E-topia: život ve městě trochu jinak*. Vyd. v českém jazyce 1. Praha: Zlatý řez, c2004. ISBN 80-902810-3-6.
- MÜLLER, Karel B. *Češi a občanská společnost: pojem, problémy, východiska*. Vyd. 2. Praha: Triton, 2003. Filosofická setkávání. ISBN 80-7254-387-3.
- POSPĚCH, Pavel. *Od veřejného prostoru k nákupním centrům: svět cizinců a jeho regulace*. Vydání první. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2015. Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-186-2.
- SENNETT, Richard, KRATOCHVÍL, Petr (ed.). *Architektura a veřejný prostor: texty o moderní a současné architektuře IV*. Vyd. 1. Praha: Zlatý řez, 2012. ISBN 978-80-903826-4-0.
- SENNETT, Richard. *The fall of public man*. London [u.a.]: Penguin, 2002. ISBN 9780141007571.
- SENNETT, Richard. *The uses of disorder: personal identity & city life*. New York: W.W. Norton, 1992. ISBN 0393309096.

- SIEBEL, Walter; WEHRHEIM Jan. Security and the Urban Public Sphere. In *Deutsche Zeitschrift für Kommunalwissenschaften* 42/1, 2003.
- SIMMEL, Georg. *O podstate kultúry*. 1. vyd. Bratislava: Kalligram, 2003. Eseje. ISBN 80-7149-604-9.
- SOLA-MORALES, Manuel. Nemožný projekt veřejného prostoru. In: SENNETT, Richard, KRATOCHVÍL, Petr (ed.). *Architektura a veřejný prostor: texty o moderní a současné architektuře IV*. Vyd. 1. Praha: Zlatý řez, 2012. ISBN 978-80-903826-4-0.
- SOUKUPOVÁ, Blanka (ed.). *Město - identita - paměť*. Bratislava: Zing Print, 2007. ISBN 978-80-88997-40-5.
- SOUKUPOVÁ, Blanka; HROCH, Miroslav; SALNER, Peter; PAUKNEROVÁ, Karolína *Cesty urbánní antropologie: tradice - nové směry - identita*. 1. vyd. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, 2013. Urbánní studie. ISBN 978-80-87398-34-0.
- LÉVI-STRAUSS, Claude. *Smutné tropy*. Vyd. 2V Praze: Rybka, 2011. ISBN 978-80-87067-11-6.
- *Velký sociologický slovník*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-164

8.2 Akademické práce

- LOKŠOVÁ, Terezie. *Veřejný prostor a dohled*. FSS MU, 2011. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Slavomíra Ferenčuhová
- VŘESKÝ, Adam. *Konflikt o veřejný prostor*. FSS MU, 2015. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Pavel Pospěch

8.3 Internetové zdroje

- AUGÉ, Marc. Ne-místa: úvod do antropologie super-modernosti. In: *Antologie francouzských společenských věd: Město* [online]. Praha: Cefres, č. 10/1996, s. 97-104 [cit. 2016-02-04]. ISBN 80-901-7597-X. Dostupné z: <http://www.cefres.cz/No10-Mesto-1996>
- Autonomní sociální centrum Klinika [online]. [cit. 2016-06-17]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Autonomn%C3%AD_soci%C3%A1ln%C3%AD_centrum_Klinika

- CERTEAU, Michel. Vynalézání každodennosti. In: *Antologie francouzských společenských věd: Město* [online]. Praha: Cefres, č. 10/1996 [cit. 2016-02-04]. ISBN 80-901-7597-X (pdf). Dostupné z: <http://www.cefres.cz/No10-Mesto-1996>
- CÍLEK, Václav. *Falzifikace a Disneylandizace města*. Lidé města 7, 2005. [online], s. 178 – 182. Dostupné z: <http://www.urbanpeople.cz/archiv/cisla/7-2005-1/falzifikace-a-disneylandizace-mesta.html?language=cs>
- DOHNALOVÁ, Marie. *Veřejný prostor a dobrovolnické organizace*. In: Lidé města, 2005. [online], [cit. 2016-04-24]. Dostupné z: <http://lidemesta.cz/archiv/cisla/7-2005-2/verejny-prostor-a-dobrovolnicke-organizace.html>
- Gebrian vs. Reklama. Stream.cz [online]. [cit. 2016-04-23]. Dostupné z: <https://www.stream.cz/gebrianvs/771001-gebrian-vs-reklama>
- KOUŘIL, Vít. Media watchdogs: dohlížet a nepřestat [online]. 2005 [cit. 2016-04-23]. Dostupné z: http://rpm.fss.muni.cz/Revue/Revue12-13/RPM-12-23-kouril_mediawatchdogs.pdf
- KWIATKOWSKI, Krzysztof. Public Space and its Usurper Appropriation. In: Architecture. Technical Transactions [online]. č. 5/2010, s. 281. [cit. 2016-09-04]. Dostupné z: https://suw.biblos.pk.edu.pl/resources/i2/i4/i7/i4/r2474/KwiatkowskiK_PrzestrzenPubliczna.pdf
- Majálesová cyklojízda v Budějovicích se po stížnostech motoristů ruší. IDNES.cz [online]. [cit. 2016-03-16]. Dostupné z: http://budejovice.idnes.cz/cyklojizdu-na-majalesu-rusi-dl-z-/budejovice-zpravy.aspx?c=A130509_1926275_budejovice-zpravy_jkr
- MARCELLI, Miroslav. Město a jeho veřejný prostor. [online]. (neuvedeno) [cit. 2016-02-04]. Dostupné z: <http://www.seps.sk/zp/casopisy/zp/2001/zp4/marcelli.htm>
- MELKOVÁ, Pavla. Role veřejného prostoru v současné tvorbě města. Architekt, 2013. [online], s. 70 – 75. [cit. 2016-09-04] Dostupné z: http://www.mca-atelier.com/texty_autorske/architekt_06-2013-v2.pdf
- Města na severu přitvrzují. Lidem zakazují sedět na trávě i grilovat. IDNES.cz [online]. 2015 (neuvedeno). [cit. 2016-02-05]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/obce-na-severu-pritvrzuji-099-/domaci.aspx?c=A151015_115826_domaci_zt
- MIERZEJEWSKA, L. Appropriation of public urban space as an effect of privatisation and globalisation. In: *Quaestiones Geographicae* 30(4) [online].

- Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2011, s. 44. [cit. 2016-09-04]. Dostupné z: http://geoinfo.amu.edu.pl/qg/archives/2011/QG30_4_39-46.pdf
- POSPĚCH, Pavel. Městský veřejný prostor: interpretativní přístup. In: Sociologický časopis, 2013, Vol. 49, No. 1: 75–100. [online], s. 76 [cit. 2016-02-04]. Dostupné z: <http://sreview.soc.cas.cz>
 - Pragulic [online]. [cit. 2016-06-17]. Dostupné z: <http://pragulic.cz/>
 - Skupina Ztohoven vyděsila v ČT atomovým výbuchem. *IDNES.cz* [online]. 2007 [cit. 2016-05-17]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/skupina-ztohoven-vydesila-v-ct-atomovym-vybuchem-fvx-/domaci.aspx?c=A070617_112931_domaci_zra
 - STAHL, Geoff. Urban Signs/Signs of the Urban: Of Scenes and Streetscape [online]. In Culture Unbound: Journal of Current Cultural Research. City of Signs/Signs of the City [cit. 2016-02-04]. ISSN 2000-1525 Dostupné z: <http://www.cultureunbound.ep.liu.se/>
 - „Suchá“ Praha. Zákaz pít alkohol na veřejnosti nově na 837 místech. *TÝDEN.cz* [online]. 2013, (neuvedeno). [cit. 2016-02-05]. Dostupné z: http://www.tyden.cz/rubriky/domaci/sucha-praha-zakaz-pit-alkohol-na-verejnosti-nove-na-837-mistech_284527.html
 - Útok na komunitní centrum Klinika: maskovaní lidé zaútočili zápalnými lahvemi. *Lidovky.cz* [online]. [cit. 2016-03-16]. Dostupné z: http://www.lidovky.cz/utok-na-komunitni-centrum-klinika-drw-/zpravy-domov.aspx?c=A160206_202820_ln_domov_sm
 - Zachraň jídlo [online]. [cit. 2016-06-17]. Dostupné z: <http://zachranjidlo.cz/>
 - Zákony ČR. Arnet On Line [online]. Ostrava: Arnet On Line [cit. 2016-02-04]. Dostupné z: [http://www.zakonycr.cz/seznamy/128-2000-sb-zakon-o-obcich-\(obecni-zrizeni\).html](http://www.zakonycr.cz/seznamy/128-2000-sb-zakon-o-obcich-(obecni-zrizeni).html)
 - Zažít město jinak [online]. [cit. 2016-06-17]. Dostupné z: <http://zazitmestojinak.cz/>